

De Kruisstraatmolen in Werken (Kortemark) Beheersplan onroerend erfgoed

Colofon

Oprichtgever	Gemeente Kortemark
Project	Beheersplan Kruisstraatmolen in Werken. (opgemaakt overeenkomstig het Onroerend Erfgoeddecreet (van 12 juli 2013, gewijzigd bij decreet van 4 April 2014), hoofdstuk 8 en het Onroerend Erfgoedbesluit (van 16 mei 2014), hoofdstuk 8).
Titel	De Kruisstraatmolen in Werken (Kortemark). Beheersplan onroerend erfgoed.
Auteurs	Frank Becuwe & Rudy Vereecke Multiprofessionele architectenvereniging MONUMENT IN ONTWIKKELING bvba Onze Lieve Vrouwstraat 5, 8620 Nieuwpoort www.monument-in-ontwikkeling.be
Datum	Versie ???.?.2016
Referentievermelding	F. Becuwe & R. Vereecke 2016 - <i>De Kruisstraatmolen in Werken (Kortemark). Beheersplan onroerend erfgoed</i> , Nieuwpoort, Monument in Ontwikkeling bvba (onuitgegeven studie in opdracht van de Gemeente Kortemark).
Met dank aan:	Rita De Hertog (Onroerend Erfgoed), Lieven Deneweth (Levende Molens), Eva Vanhuyse (Gemeente Kortemark), ... ??? ...

© M in O | Monument in Ontwikkeling bvba.
Alle rechten op deze rapporten zijn de auteur voorbehouden.
Niets mag eruit worden verveelvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensverband, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.
Behalve als instrument om het voor het onroerend erfgoed in kwestie uitgezette beheer te realiseren mag deze studie enkel gebruikt worden na overleg met de auteur, na zijn voorafgaande, schriftelijke toelating, en met volledige referentievermelding.

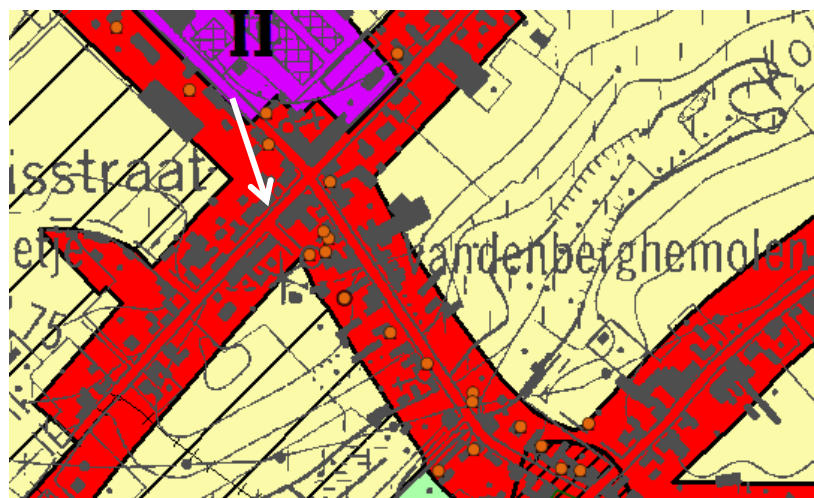
Inhoud

1.	Identificatie van het beschermd monument.....	5
2.	Historische nota.....	8
2.1.	Korte historiek	8
2.3.	Geciteerde en aanbevolen literatuur	16
3.	Algemene beschrijving en inventarisatie van de erfgoedelementen.....	17
3.1.	Algemene beschrijving	17
3.2.	Inventarisatie van de molinologische erfgoedelementen.....	17
3.2.1.	Oplijsting erfgoedelementen molengebouw.....	17
3.3.	Planmatige weergave	41
3.4.	Fotografische weergave	47
3.4.1.	Exterieur	47
3.4.2.	Interieur.....	48
4.	Situering en beschrijving van de erfgoedwaarden en juridische toestand van de molen	52
4.1.	Waardenstelling: De Kruisstraatmolen als molenerfgoed	52
4.2.	Juridische toestand.....	53
5.	Onderbouwde visie op het toekomstig beheer	55
5.1.	Hoofddoelstellingen	55
	Hoofddoelstelling 1 De instandhouding van de Kruisstraatmolen.....	55

Hoofddoelstelling 2 De maalvaardigheid van de Kruisstraatmolen	56
5.2. Nevendoelstellingen.....	56
Nevendoelstelling 1 De publieke ontsluiting van de Kruisstraatmolen als molenerfgoed	56
Nevendoelstelling 2 De overdracht van de empirische kennis van het molenaarsvak.....	57
6. Opsomming en verantwoording van de beheersmaatregelen om de beoogde beheersdoelstellingen te bereiken.....	58
6.1. Onderhouds- en beheerswerkzaamheden.....	58
6.2. Restauratiewerkzaamheden	58
6.3. Windvang.....	59
7. Voorstel van opvolging en evaluatie	60
7.1. Onderhouds- en beheerswerkzaamheden.....	60
7.2. Restauratiewerkzaamheden	61

1. Identificatie van het beschermd monument

Adres	Vladslostraat z.nr. 8610 Kortemark-Werken
Eigenaar	Gemeente Kortemark
Erfgoedwaardering	Beschermd Monument (Besluit v.d. Secretaris-Generaal dd. 14.04.1944) omwille van zijn artistieke, oudheidkundige, historische en esthetische waarde. (https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/91326)
Ruimtelijke bestemming	Woonzone

Kadastraal plan. Uittreksel

Geoportaal | Onroerend E ... | Kruisstraatmolen - Erfgoed ... | Geoportaal | Onroerend E ...

https://geo.onroerenderfgoed.be/#zoom=17&lat=6627036.407385758&lon=329612.87302424

VLAANDEREN

Geoportaal Vlaanderen is erfgoed

Gemeente, straat, postcode ...

ADRES PERCEEL LAGEN EXPERT LOGIN

Administratieve gegevens

Administratief Perceel

- Postadres(sen):
- Gemeente: Kortemark
- Kadastrale afdeling: KORTEMARK 3 AFD/WERKEN/
- Kadastrale sectie: B
- Perceel: 1063/00K005
- Capakey: 32025B1063/00K005

Erfgoed

Beschermde Monumenten

- [molen "Vanden Berghe"](#)

Vastgesteld Bouwkundig Erfgoed - Relicten

- [Kruisstraatmolen](#)

50 m

Dit is een officiële website van de Vlaamse overheid MEER INFO

NL 10:01 1/07/2016

2. Historische nota

2.1. Korte historiek

In de loop van 1876 werd op het gehucht de Kruisstraat ter hoogte van de hoek van de Vladslostraat en de Steenstraat, op 400 meter ten noordwesten van de kerk van Werken een houten graanwindmolen opgericht. Bouwheer was de Werkense bakker-winkelier Bruno Spyckynck, die daartoe op 2 maart van hetzelfde jaar de toestemming had gekregen van de Bestendige Deputatie van de provincie West-Vlaanderen. Vermoedelijk betrof het geen nieuwbouwmolen maar een windmolen die van elders werd overgebracht¹.

Nauwelijks vier jaar later, in 1880, werd de staakmolen enkele meters verplaatst, verder af van de Steenstraat, naar de huidige standplaats. Dit belette niet dat de molen het jaar daarop werd verkocht aan Désiré Vandenberghe-Hoet, eveneens bakker in Werken. In de akte; verleden voor notaris Deseck, was er sprake van een graanwindmolen met twee koppels witte stenen.

Op het einde van de Eerste Wereldoorlog werd de op een molenberg gelegen Kruisstraatmolen tijdens het eindoffensief vernietigd.

In 1921 verrees op dezelfde locatie opnieuw een windmolen. Bij de bouw ervan werd de molenkast gerecupereerd van de Schaeck- of Snepmolen, een driezolder-staakmolen aan de Roeselaarseweg² in Torhout, die uit 1836 dateerde en in 1920 door een storm omver was geblazen. Wellicht werd als standaard de staak van een andere molen hergebruikt. Volgens een inscriptie

---

¹ Info <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/91326> (geraadpleegd dd. 16.08.2016).

² Vlabbij de herberg De Sneppe. Devyt 1966: 115.

De Kruisstraatmolen tijdens de Eerste Wereldoorlog (mei 1916).

dateert deze, tot op vandaag bewaard gebleven staak van 1773. Door de aanwezigheid van een derde zolder meet deze 7,5 meter, dit in tegenstelling met de staak van een tweezolder die normaliter een lengte heeft van 5,5 tot 6 meter³.

Om in de concurrentiestrijd met de mechanische krachtbronnen het gebruik van gratis windkracht te optimaliseren werd de Kruisstraatmolen, intussen veelal ook Berghe's Molen genoemd, in 1933 uitgerust met een Van Bussel-wiekenverbeteringssysteem. Deze halve verdekking werd toen voor het eerst in Vlaanderen toegepast⁴.

---

³ Demarée, Denoo, Desmytter, Messeyne & Vanhove [s.d.]: 41.

⁴ Devyt 1966: 115; Devliegher 1984: 260.

Inscriptie '1773' op standaard.

Intussen was ook de open voet ingemetseld en ietwat uitgediept voor de installatie van een derde steenkoppel dat met een motor, opgesteld in een vlakbijgelegen gebouwtje, werd aangedreven⁵.

In 1947 werd de Kruisstraatmolen in de hoop het windmalen nog te verbeteren uitgerust met Fauël-fokwieken met zelfregelende kleppen. Opnieuw werd dit systeem toen voor het eerst in Vlaanderen angewend⁶. In vergelijking met andere stroomlijnwieken heeft de fokwiek, omdat hij minder gevoelig is voor windvlagen, het voordeel bij snelle wind niet te gaan 'hollen'⁷.

---

⁵ Devyt 1966: 115.

⁶ Devyt 1966: 115.

⁷ Demarée. Denoo, Desmytter, Messeyne & Vanhove [s.d.]: 37.

De Kruisstraatmolen met open voet.

De Kruisstraatmolen met gesloten voet.

De Kruisstraatmolen. Voorzijde.

Intussen werd op 14 april 1944 de Kruisstraatmolen door de secretaris-generaal van het Ministerie van Openbaar Onderwijs beschermd als monument, en dit omwille van zijn artistieke, oudheidkundige, historische en esthetische waarde.

Builmolen in de graanzolder of 'hel'. (Fotografie: Christiaan Debusschere)

In 1955-1956 werden door de Gistelse molenbouwer Peel belangrijke herstellingswerken aan de molen uitgevoerd. Zo werden nieuwe geklinknagelde roeden (fokwieken)⁸ voorzien en werden de staart, de halssteen⁹ en pinsteen vernieuwd. Een versteviging werd voorzien van de boezem¹⁰, de maan¹¹ en – met ijzeren balken¹² - de steenbalk. Het teerlingenkot en de molen kregen een nieuw dakbedekking met asbestcementeinen. Omdat meer en meer van de molenaar verwacht werd dat hij in de plaats van de bakker het meel builde, werd op de graanzolder (de 'hel') een builmolen geplaatst.

---

⁸ Devyt 1966: 115; Devliegher 1984: 260; Demarée, Denoo, Desmytter, Messeyne & Vanhove [s.d.]: 37.

⁹ Ook 'baansteen' genoemd.

¹⁰ Ook 'brasem' genoemd.

¹¹ Ook 'muts' genoemd.

¹² Devyt 1966: 115.

De Kruisstraatmolen omstreeks 1960.

De Kruisstraatmolen omstreeks 1965.

In 1975 legt André Vandenberghe als laatste beroepsmolenaar de windmolen stil, waardoor het verval de molen geleidelijk overnam.

Het bod dat de stad Brugge deed op de driezoldermolen zette de gemeente Kortemark ertoe aan om de Kruisstraatmolen in januari 1989 aan te kopen¹³.

Het voorzien van een nieuwe askop aan de Kruisstraatmolen.

In 1992 werd de molen onder impuls van de pas opgerichte Wullepitmolen vzw maalvaardig hersteld door de firma Verstraete uit Rumbeke. Ofschoon uitzonderlijk werden de fokwieken tijdens deze restauratiewerken vervangen door klassieke windplanken. Nochtans betrof het voor de rest een zachte restauratie, waardoor de molen binnenin zijn oorspronkelijk authentiek karakter behield. Zo bleven de diverse oude inscripties in de molen bewaard, waaronder talrijke 19de-eeuwse molenaarsnamen en -initialen en het jaartal

---

¹³ Gemeentearchief Kortemark, Onderhoudswerken Kruisstraatmolen.

'1773' op de staak en op een vloerbalk. Tot de werken behoorden onder andere ook het vervangen van de windpeluw¹⁴ en het hekwerk. Op 30 september 1992 draaide de Kruisstraatmolen opnieuw, ditmaal met de pas gediplomeerde vrijwillige molenaar Jos Demarée.

Het steken van de aangepaste roeden in de Kruisstraatmolen.

In de daaropvolgende jaren werden nog enkele werken uitgevoerd. Zo werden in 1993 de molenzeilen vervangen en in 1994 de trap en het maalwerk van de voormolen. In 1999-2000 werden de molenroeden

---

¹⁴ Ook 'windpalm' genoemd. Hierop ligt de halssteen met de molenas.

geschilderd, de molenstenen aangescherpt, het maalwerk geregeld en de kammen van de voormolen vervangen. Voorts werd de oregon-beplanking van de molenkast vernieuwd en werden de muren van het teerlingenkot behandeld¹⁵.

De Kruisstraatmolen omstreeks 2003.

In 2000 nam gediplomeerd vrijwillig molenaar Sylvan Deseure, nauwelijks 17 jaar, de fakkel over van Jos Demarée. Behalve het zeer dikwijls laten draaien van de molen, voerde hij zelf ook kleine herstellingen uit. Zo verving

---

¹⁵ Gemeentearchief Kortemark, Onderhoudswerken Kruisstraatmolen.

hij in 2004-2005 de zoldervloeren (ribben en beplanking) zodat de molen weer op een veilige manier kan worden bezocht.

Nadat de Kruisstraatmolen op 8 juni 2007 door een blikseminslag schade had opgelopen, zorgde de firma Molenbouw Wieme in december 2007 voor het leveren en plaatsen van vier nieuwe molenzeilen, nieuwe roede- en kopwiggen¹⁶ en een nieuwe zoom of scheelat¹⁷.

Restauratie 2010-2011.

Tijdens de restauratie van 2010-2011 herstelde keermuur.

In 2010-2011 werden naar een ontwerp van architect Rabaut uit Diksmuide¹⁸ aan het exterieur van de molen grote onderhoudswerken uitgevoerd door de firma Nijs P. nv uit Deinze. Deze werken, die geraamd waren op 119.188 euro, bestonden onder andere uit het aanbrengen van een nieuwe beplanking aan de wanden, het voorzien van een nieuwe kap, het opnieuw bedekken van de windweeg en de molenkap met kunstleien, het steken van nieuwe deuren en ramen in het teerlingkot en het uitvoeren van noodzakelijke elektriciteitswerken. Ook werden daarbij enkele omgevingswerken uitgevoerd, zoals het herstellen van de omliggende lage keermuren, het aanleggen van een grindpad rondom de molenromp en het plaatsen van een infobord¹⁹. Samen met enkele meerwerken, zoals een bijkomende behandeling van de zijwanden van de molenkast en het plaatsen van een zinken afdekking op de kastjes van de kruisplaten en een voorlopige afdekking van het teerlingenkot, werden deze herstellingswerken begin oktober 2011 voorlopig opgeleverd. Enkele werken waren evenwel nog niet volledig uitgevoerd, zoals het afdichten van de opening naast de afgetimmerde kruisplaatkop aan de zuidkant en van het gat in het zinken luik naast de molenas alsook van de waterlek in de voorlopige afdichting van het teerlingkotdak²⁰. Daaraan werd uiteindelijk tegemoet gekomen in het voorjaar van 2014²¹.

2.2. De korenwindmolen

De Kruisstraatmolen of Berghe's molen is een standaardmolen met gesloten

---

¹⁸ Gemeentearchief Kortemark, Kruisstraatmolen Werken 1.

¹⁹ Gemeentearchief Kortemark, Onderhoudswerken Kruisstraatmolen deel 1 en deel 2.

²⁰ Gemeentearchief Kortemark, Onderhoudswerken Kruisstraatmolen deel 1 en deel 2. Info <http://www.molenechos.org/molen.php?AdvSearch=868> (tekst van Lieven Denewet en Herman Holemans) (geraadpleegd dd. 16.08.2016).

²¹ Proces-verbaal van definitieve oplevering (Gemeentearchief Kortemark, Onderhoudswerken Kruisstraatmolen Deel 1 en Deel 2).

voet, gelegen op een molenberg..

In deze achthoekige bakstenen voet steken twee rechthoekige deuropeningen (met houten deuren) en twee kleine vensteropeningen (met vensters met ijzeren roedeverdeling. Tot in de jaren 1980 stond in dit uitgediept teerlingenkot een maalsteenkoppel die mechanisch werd aangedreven door een motor die in een vlakbijgelegen gebouwtje stond opgesteld²². Sindsdien maken motor en steenkoppel deel uit van de collectie van het Molen- en stoommuseum in het Antwerpse Essen-Wildert. Thans staat er een elektrisch aangedreven steenkoppel opgesteld.

De windmolen met zijn ongeveer 16 meter hoge nok telt in tegenstelling met de meeste standaardmolen drie zolders. De onderste zolder, de graanzolder of zogenaamde 'hel', is voorzien van een builmolen en is toegankelijk via de buitentrap en het balkon.

De bovenliggende zolder, waarop de molentrap aansluit, doet dienst als meelzolder en is uitgerust met een haverpletter.

De bovenste zolder, de steenzolder, telt twee steenkoppels en een graankuiser. Onder de kap steken het vangwiel met 52 kammen met een daarbij aansluitend kamwiel van 12 kammen en een voorwiel van 44 kammen met eveneens een bijhorend kamwiel van 12 kammen. Het gevluucht, dat dit alles aandrijft, bestaat uit geklinknagelde roeden van 25,20 meter²³.

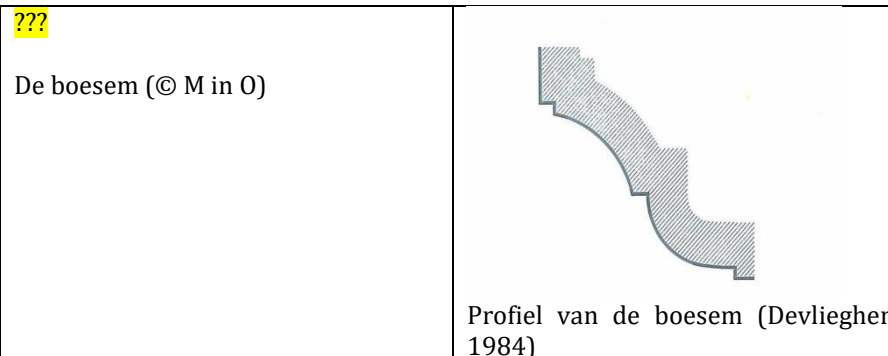
Lange tijd waren de windweeg en de gebroken kap bedekt met asbestcementleien. Omstreeks 2010-2011 werden deze vervangen door kunstleien. De voor- en zijkanten van de molenkast hebben een verticale beplanking in oregon.

Zachte restauraties hebben ervoor gezorgd dat in de houten staakmolen niet alleen elementen zoals de oude boesem ('brasem') maar ook talrijke inscripties bewaard bleven:

---

²² Devyt 1966: 115.

²³ Devliegheer 1984: 260.

- Op de standaard: "1773"
- Op een kruisplaat: "1859"
- Op een zolderbalk van de meelzolder: "IADH 1773"
- Op een weegband van de meelzolder: "A DHEERE 1857"
- Op de molenas: "1875".
- Elders nog: "G. VAN LOUWE 1892"
"A. VAN DEN BUSSCHE"
"J. JOYE".²⁴

Bijzonderheid

Op het molenaarshuis stond vroeger een wegwijzer, die met een kleine as de windrichting aangaf op het plafond van de woonkamer waarop de vier windstreken waren geschilderd²⁵.

---

²⁴ Chr. Devyt (1966: 115) vermeldt ook nog de inscriptie "GEL VAN LOUWE 1892".

²⁵ Devyt 1966: 115.

2.3. Geciteerde en aanbevolen literatuur

Cornilly J. 2001-2005 – *Monumentaal West-Vlaanderen. Beschermde minumenten en landschappen in de provincie West-Vlaanderen. Deel III. Arrondissementen Brugge, Diksmuide, Oostende en Veurne*, Brugge, Provincie West-Vlaanderen: 140.

Debusschere Ch. 2003 – *Molengemeente Kortemark*, Kortemark, Molen Magazine: 260 pp.

D(e) K(inderen) E. 1976 – De Kruisstraatmolen te Werken", in: *De Belgische Molenaar*, 71: 133-135.

Demarée J. 2000 – *Oorlog in de Belgique. Het oorlogsdagboek van Felicien Vanhove uit Zarren, 1914-1917*, Koksijde, De Klaproos: 148.

Demarée J. Denoo T., Desmytter A., Messeyne W. & Vanhove S. [s.d.] – *Couchezmolen, molenmuseum. Leidraad*, Kortemark, [s.l.]: 36-42.

Demarée J., De Smyter A. & Vanhove S. [s.d.] - Kruisstraatmolen, Kortemark.

Devlieghe L. 1984 – *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen. 9. Molens in West-Vlaanderen*, Tielt: 260-261.

Devyt C. 1966 – *Westvlaamse windmolens. Inventaris van de toestand op 1 januari 1965*, Brugge: 115.

De Tier V. & Van Keymeulen J. m.m.v. Ryckeboer H. & Van der Sypt K. 1990 – *Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel II. Niet-agrarische vaktalen*.

Aflevering 5. De molenaar, Gent, Rijksuniversiteit, Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaams Dialektologie: 476 pp.

Holemans H. 2005 – *West-Vlaamse wind- en watermolens. Kadastergegevens 1835-1990. Deel 8. Gemeenten V-Z*, Opwijk, Studiekring Ons Molenheem.

Slembrouck B. 1955 – *Werken. Heemkundige studie over de gemeente Werken*, Langemark: 192-193.

Vandeputte O. 1995 – *Gids voor Vlaanderen en culturele gids van de Vlaamse gemeenten*, Tielt: 631.

Vansteenkiste E. 1990 – De molens van Werken, in: *Jaarboek Heemkundige Kring 'Crekel Beke'*, Kortemark: 127-137.

Vansteenkiste E. 1990 – Fokwieken op Berghe's molen, in: *Jaarboek Heemkundige Kring 'Crekel Beke'*, Kortemark: 138-140.

Vroman S. 1989 – De Kruisstraatmolen te Werken: door de gemeente aangekocht, in: *Molenecho's*, 17, 2: 53.

Werbrouck M. 1990 – Van molens en molenaarsgeslachten: acht eeuwen molengeschiedenis te Kortemark, in: *Jaarboek Heemkundige Kirng 'Crekel Beke'*, Kortemark: 61-126.

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/91326>
(geraadpleegd dd. 16.08.2016)

<http://www.molenechos.org/molen.php?AdvSearch=868> (tekst van L. Denewet en Herman Holemans) (geraadpleegd dd. 16.08.2016).

3. Algemene beschrijving en inventarisatie van de erfgoedelementen

3.1. Algemene beschrijving

De op een molenberg staande Kruisstraatmolen is een houten standaardmolen met een gesloten voet. In deze achthoekige bakstenen voet staat een elektrisch aangedreven steenkoppel opgesteld.

De windmolen met zijn ongeveer 16 meter hoge nok telt in tegenstelling met de meeste standaardmolen drie zolders. Dit maakt het uitzonderlijke karakter van de Kruisstraatmolen uit. Momenteel zijn er in België nog amper negen driezoldermolens bewaard, ofschoon er vanaf het midden van de 18de eeuw veel driezoldermolens werden gebouwd. De onderste zolder, de graanzolder of zogenaamde 'hel', is voorzien van een builmolen en is toegankelijk via de buitentrap en het balkon. De bovenliggende zolder doet dienst als meelzolder en is uitgerust met een haverpletter. De bovenste zolder, de steenzolder, telt twee steenkoppels en een graankuiser. Onder de kap steken het vangwiel met 52 kammen met een daarbij aansluitend kamwiel van 12 kammen en een aswiel (ook voorwiel genoemd) van 44 kammen met eveneens een bijhorend kamwiel van 12 kammen. Zachte restauraties hebben ervoor gezorgd dat in de houten staakmolen talrijke inscripties bewaard bleven:

Het gevluucht, dat dit alles aandrijft, bestaat uit geklinknagelde roeden van 25,20 meter.

De windzijde en de gebroken kap zijn bedekt met kunstleien. De voor- en zijkanten van de molenkast hebben een verticale beplanking in oregon.

3.2. Inventarisatie van de molinologische erfgoedelementen

3.2.1. Oplijsting erfgoedelementen | molengebouw

1. DE MOLENBERG		
Molenberg	De met gras begroeide aarden ophoping waarop de molen staat.	
	Keermuur	
Afsluiting van de molensite	Afsluiting met deels een beukenhaag en deels een hulsthaag.	

Toegangsdreef	Onverharde toegangsdreef vanaf de straat tot aan de molen.	
Toegangspad	Deels gekasseid deels bakstenen pad (langs keermuren) met enkele treden en een zachte helling naar de molen.	
Grindpad	Met betonstenen afgezoomd grindpad rond torenkot.	

2. HET STAAND WERK²⁶

2.1. DE ONDERBOUW MET TORENKOT EN STANDAARD

Muren	Gekaleide bakstenen muren, opgetrokken. Rode baksteen van 19 x 9 x 5,5 cm - 10 lagen: 69,5 cm	
Deuren	Twee houten opgeklampte deuren. Groen geschilderd.	
Dorpel	Bakstenen dorpel ???	
Dak	Tentdak van kunstleien.	
Dakconstructie	Tentvormige dakconstructie, bestaande uit kepers en dakbebording.	
Vloer	Gecementeerde bakstenen vloer ???	
Teerlingen	Twee hoge en twee lage bakstenen gemetselde blokken (waarop het onderstel van de staakmolen rust).	
Teerlingblokken	De twee eikenhouten blokken die op de teerlingen liggen (en waarop de kruisplaten rusten).	

²⁶ Het geheel van de niet draaiende delen van een molen.

Kruisplaten	<p>De twee horizontale balken die kruisgewijs op de vier teerlingen rusten. De onderste kruisplaat rust op de twee lage teerlingen; de bovenste kruisplaat op de twee hoge teerlingen.</p> <p>De vier uiteinden van de kruisplaten (d.i. het deel dat buiten de steekbanden en de teerlingblokken én – in het geval van de Kruisstraatmolen ook – buiten de torenkotmuren steekt) zijn ter bescherming volledig ingekist en afgedekt met zink ???.</p> <p>In de kruisplaten zijn inkepingen voorzien waarin de steekbanden steken.</p>	
Kruisplaatsleutels	<p>De vier houten wiggen die in de kruisplaten tegen de standaard zijn aangebracht (waar die over de kruising van de kruisplaten heen grijpt) om het wankelen van de standaard te verhinderen.</p>	
Standaard	<p>De zware verticale houten balk die de molenkast draagt en volgens een inscriptie dateert van 1773.</p> <p>Door de aanwezigheid van een derde zolder is deze 7,5 m lang.</p> <p>Onderaan is de standaard achtzijdig en van een vier uiteinden tellende klauw voorzien die over de kruisplaten grijpt. Ter hoogte van de klauw en erboven wordt de standaard gevat tussen spanijzers of standaardbanden.</p> <p>Ter hoogte van de steekbanden zijn inkepingen voorzien, waarin de steekbanden steken. Boven de inkepingen zijn zwaluwstaarten voorzien om de zetel te bevestigen.</p> <p>Het bovenste gedeelte van de standaard, de standaardhals, is rond afgewerkt. Ter versteviging zijn rond de standaardhals standaardbanden aangebracht.</p> <p>Bovenaan versmalt de standaardhals. Dit smaller uiteinde, de standaardnok, is versterkt met ijzeren lemmets die in het hout verzonken zitten. (Op de standaardnok rust de steenbalk (cf. infra)).</p>	
Steekbanden	<p>De vier paar schuine steunbalken (telkens bestaande uit een lange en een korte balk) die de standaard schragen.</p> <p>Onderaan zijn de steekbanden ingewerkt in de kruisplaten. Daartoe zijn de buitenste steekbanden voorzien van twee tenen (d.z. de afgezaagde hoeken), de binnenste van één.</p> <p>Bovenaan zitten ze vast tegen de standaard en de zetel. Daartoe zijn ze aan de top voorzien van een rechthoekige uitgezaagde bek, die tegen de</p>	

	onderkant en zijkant van de zetelstukken duwt.	
Stormbanden van de steekbanden	Ijzere stormbanden die over de voeteinden van de buitenste steekbanden zijn gelegd en aan de kruisplaat zijn vastgemaakt (om het wegschieten van de steekbanden te voorkomen).	
Zetel	De balkconstructie rondom de standaard, bestaande uit vier zetelblokken (d.z. vier korte balken) (waartegen de steekbanden schoren).	

2.2. DE MOLENKAST		
Hoeken		
Hoekstijlen	De vier stijlen in de hoeken van de molenkast.	
De zijwanden		
Daklijsten	De twee horizontale balken op de toppen van de hoekstijlen in de twee zijwanden van de molenkast.	
Steenlijsten	De twee horizontale balken ter hoogte van de steenzolder in het midden van de zijwand van de molenkast, en evenwijdig lopend met de daklijsten bovenaan en de waterlijsten onderaan. In het midden rusten de steenlijsten op de uiteinden van de steenbalk.	
Waterlijsten	De twee onderste horizontale balken in de zijwanden van de molenkast.	
Spoorstijlen	De twee verticale balken die in het midden van de onderste helft van beide zijwanden telkens de uiteinden van de steenbalk verbinden met de waterlijsten.	
Kroonstijlen	De verticale balk die in het midden van de bovenste helft van iedere zijwand telkens de steenlijst en de daklijst verbindt.	
Weegbanden	De schuine balken die de diverse stijlen en lijsten van de molenkast verbinden.	

Wandplanken	Oregon-houten planken die buiten op de verscheidene balken genageld zijn en de wanden van de molen uitmaken. In de meel- en steenzolder zijn er aan beide zijden in de plankenwand 2 en 1 ronde kijkgaten voorzien. In de 'hel' enkel aan één zijde.	
Kijkgatluikjes	Ronde houten kijkgatluikjes met dwarsregel (als handgreep) die de ronde kijkgaten afdekken en met houten wervels kunnen worden vastgezet. 3 met luikjes afgedichte kijkgaten ter hoogte van de meelzolder. 3 met luikjes afgedichte kijkgaten ter hoogte van de steenzolder. 1 met luikje afgedekt kijkgat ter hoogte van de 'hel'.	
Werkplankje	In de hoek tegen de linker wandplanken aangebracht werkplankje.	
Borstnaald	De balk die loodrecht door het midden van de windzijde van de molenkast gaat.	
Klos van de borstnaald	Het houten blok dat op de borstnaald bevestigd is en waarop de windpelum rust.	
Steenbedbalk	De horizontale balk in de windzijde ter hoogte van de steenzolder.	
Vloerbalk	De onderste horizontale balk in de windzijde ter hoogte van de meelzolder ??? of ter hoogte van de 'hel' ??? en identiek aan die in de staartzijde.	
Weegbanden	De schuine balken die de diverse stijlen en lijsten van de molenkast verbinden.	
Wandplanken	De houten planken die langs buiten op de verscheidene balken genageld zijn en aan binnenzijde de wanden van de molen uitmaken. Ter hoogte van de meelzolder en de steenzolder telkens één beglaasd kijkgat.	
Kunstleien	Kunstleien bevestigd op de wandplanten aan de windzijde.	

De staartzijde		
Staartbalk	De horizontale houten balk onderaan in de staartzijde, waarop de staart van de standaardmolen rust.	
Vloerbalk	De onderste horizontale balk in de windzijde ter hoogte van de meelzolder ??? of ter hoogte van de 'hel' ??? en identiek aan die in de windzijde.	
Deurstijlen	De twee stijlen van de deur in de staartzijde.	
Weegbanden	De schuine balken die de diverse stijlen en lijsten van de molenkast verbinden.	
Wandplanken	De houten planken die buiten op de verscheidene balken genageld zijn en de wanden van de molen uitmaken. Deze plankenwand wordt onderbroken door twee deurluiken die toegang geven tot de graanzolder (of 'hel'), een deur die toegang geeft tot de meelzolder en vensterluik ter hoogte van de steenzolder.	
Twee deurluiken	Twee opgeklampte houten deurluiken met dwarse verbindingenstukken ??? aan de staartzijde ter hoogte van de graanzolder.	
Deur	Opgeklampte houten deur met dwarse verbindingenstukken ter hoogte van meelzolder.	
Vensterluik	Opgeklampt houten vensterluik met dwarse verbindingenstukken aan de staartzijde te hoogte van de steenzolder.	
De berrie		
Lange berriebalken	De twee langste balken van de vier berriebalken die twee aan twee kruiselings over elkaar gelegd de molenstandaard insluiten net boven de zetel. Deze balken lopen van de windzijde naar de staartzijde en zijn allebei belegd met sleep hout (slakken), waarmee ze op de zetel slepen om het wankelen van de molen tegen te gaan.	

Korte berriebalken	De twee kortste balken van de vier berriebalken, die tegen de standaard aan, de twee lang berriebalken verbinden.	
Slakken	De stukken hout (sleephout) tussen de berriebalken en de zetel. N.B. Het steken van slakken in de speelruimte tussen berrie en zetel laat toe om de hoogte of het zwaartepunt van de molen te regelen.	
Vloerbalken	De balken die op de berriebalken liggen en waarop de onderste molenvloer genageld is.	
De steenbalk op standaard		
Steenbalk	De zware balk die horizontaal op de standaardnok rust en de hele molenromp draagt. In de steenbalk steekt een nokgat, waarin de standaardnok steekt.	
Boezem	Het met profielen versierde zware stuk hout onderaan tegen de steenbalk, waarin de standaardnok steekt.	
Maan	Een of meer ronde (vermoedelijk) ijzeren platen die in de holte van de boezem op de standaardnok rusten.	
Stormband van de standaard	De ijzeren ring rond de top van de standaard (om te verhinderen dat de molenkast van de standaard afglijdt).	
De molentrap		
Binnentrap	De houten steektrap tussen de meelzolder en de steenzolder.	
Zitplankje	Houten plankje aan de binnentrap, waarop de molenaar kan gaan zitten.	

2.3. DE MOLENKAP

Achterkeuveleinde²⁷

²⁷ De topgevel van de windzijde van een standaardmolen.

Stefelbalk	De horizontale balk bovenin de windzijde, die een beetje lager ligt dan de windpeluw.	
Steunbalken van de windpeluw	De balkjes op de stefelbalk ter ondersteuning van de windpeluw.	
Windpeluw	De zware balk (aan de windzijde) in de kap van de molen, waarop de halssteen met de molenas rust.	
Smeerstijlen	De twee verticale balken (d.z. van binnenuit gezien links de weerstijl en rechts de keerstijl) aan weerszijden van de hals van de molenas en die de windpeluw en de wolf verbinden.	
Onderkepers	De verticale balken links en rechts van en evenwijdig met de smeerstijlen.	
Steker	De schuine houten balk tegen de keerstijl.	
Wolf	De horizontale balk op de toppen van de smeerstijlen (d.z. de weerstijl en de keerstijl) en de onderkepers	
Zoombalken	De twee schuine balken aan de zijkanten van zowel de onderkap als de bovenkap (de aanleuningen tegen de nokbalk).	
Ozingstaarten	De schuine balkjes aan de buitenkant onderaan de onderste zoombalken.	
Blokketten	De houten blokken ²⁸ ter ondersteuning van de ozingstaarten.	
Breukgordingen	De twee horizontale balken door een mansardekap, gaande van de uiteinden van de wolf tot de uiteinden van de bovenbalk en de breuklijn van de dakschilden vormend.	
Bovenkepers	De verticale steunbalken tussen de wolf en de twee bovenste zoombalken.	

---

²⁸ Ook 'hondjes' genaamd.

Nokbalk	De horizontale balk die van voor naar achter loopt door de nok van de molenkap en waartegen de bovenste zoombalken aanleunen.	
Wandplanken	De houten planken die buiten op de verscheidene balken genageld zijn en de wanden van de molenkap uitmaken. Onderbroken door twee windluiken.	
Kunstleien	Kunstleien bevestigd op de wandplanten aan de windzijde.	
Windluiken	Twee houten luiken aan weerszijden van de askop in de molenkap.	
Voorkeuveleinde²⁹		
Voorbalk	De basisbalk die op de toppen van de daklijsten ligt op dezelfde hoogte als de windpeluw.	
Pinbalk	De balk waarop de pinsteen ligt (waarin het achtereinde van de molenas draait) en die vooruit en achteruit kan schuiven.	
Sleutels van de pinbalk	De houten sleutels of spieën waarmee de pinbalk wordt vastgezet.	
Balk achter de pinbalk	De (onbeweegbare) houten balk achter de pinbalk.	
Bovenbalk	De horizontale balk op dezelfde hoogte als de wolf in het achterkeuveleinde.	
Makelaar	De loodrechte balk midden in het voorkeuveleinde.	
Windwijzer	De windwijzer in de vorm van een zeemeermin (of zeegodin), die bovenop de makelaar geplaatst is.	
Wandplanken	De houten planken die buiten op de verscheidene balken genageld zijn en de wanden van de molenkap uitmaken. Onderbroken door staartluik onder luikap.	
Luikap	Met kunstleien afgedekt houten kapje dat boven de naar buiten stekende	

²⁹ De topgevel van de staartzijde van een standaardmolen.

	luis is gebouwd (om het buitenluiwerk en vooral de luireep tegen de regen te beschermen).	
Staartluis onder luikap	Houten luiken aan de staartzijde in de molenkap.	
Tussen achter- en voorkeuveleinde		
Ijzerbalken	De twee houten balken door de kap van de molen die telkens voorzien zijn van een spilgat, waarin het boveinde van het staakijzer (de staande spil) van een steenkoppel draait.	
Steunbalk van de ijzerbalk	Houten balk op de daklijsten, waartegen de ijzerbalk met een schoor steunt.	
Spanbalk	De houten balk tussen de pinbalk en de ijzerbalk.	
Beglaasde balkgaten ???	... ??? Openingen .... waar doorheen balken werden gestoken om aan het dak te kunnen werken.	

2.4. DE STAARTCONSTRUCTIE		
Staart van de standaardmolen	Lange naar voren stekende balk aan de staartzijde van de standaardmolen, die schuin naar beneden loopt en waaraan de trap en het kruiwerk bevestigd zijn.	
	Een houten plank dekt de staart bovenaan af tegen insijpelend vocht. Tegen verrotting via dwarsstukken aangebracht op staart.	
Loopstaken	Twee schuine metalen schoren aan weerszijden van het uiteinde van de staart (om het slingeren van de molenkast bij het malen te verhinderen).	
Molentrap	Van een witgeschilderde leuning voorziene houten trap, vastgemaakt aan de staart. In de trapwangen steken de 25 houten treden. Waar de staart door de trap gaat, zijn er twee korte trapwangen. Helemaal onderaan de trap steekt een zware trede, de sleeptrede, die wel eens over grond sleept.	

Hangbomen	Drie hangbomen (verticale balken) waarvan twee met bovenaan een ingesneden versiering. Twee hangbalken op de sleeptrede, vastgehecht aan weerszijden van de staart. Een kortere hangbalk, vastgehecht aan het uiteinde van de staart. Tussen de tweemaal de korte hangbalk en de twee hangbomen op de sleeptrede zijn de kruias en de haspelas bevestigd.	
Balkon	Van een witgeschilderde houten leuning voorzien klein platform bovenaan de molentrap, ter hoogte van het rechter deurlijk naar de graanzolder en rustend op door houten schoren geschraagde balken en verbindingsplanken.	

2.5. KRUIWERK VAN DE STANDAARDMOLEN		
Kruias	De van een metalen tandwiel voorziene windas onderaan de staart waarmee de molen naar de wind gedraaid wordt door middel van kettingen.	
Kruizwengel	Ijzeren kruizwengel met houten handgreep, in het verlengde van metalen as met tandwiel (dat ingrijpt in het grote tandwiel op de kruisas).	
Kruitouw	Stalen touw die bij het kruien op de kruias wordt gewonden, waarmee de molen wordt gedraaid.	
Kruihaken	Zes rondom de molen in beton verankerde metalen kruihaken, waaraan het kruitouw wordt vastgelegd.	

3. HET DRAAIEND WERK³⁰

3.1. DRIJWERK		
Molenas	Lichthellende zware houten as in de molenkap, waarop ter hoogte van het aslijf (het zware middendeel) een vangwiel en een aswiel zijn bevestigd en	

³⁰ Het geheel van de onderdelen van een molen die draaien, slaan of wentelen. Ook het gaande of lopende werk genoemd.

	<p>waarop aan de kop de insteekaskop steekt. Het gedeelte van de molenas dat op de halssteen rust en draait, is cilindervormig. ....</p>	
Halssteen	<p>Het lager waarop de hals van de molenas draait, en die met een ijzeren verankering aan de windpeluw (windpalm) is vastgemaakt.</p>	
Steenplaat	<p>Plank of plaat waarop de halssteen rust.</p>	
Halsklossen	<p>Houten blokken tussen de smeerstijlen en de molenas.</p>	
Pinsteen	<p>Steen waarin het pineind draait in een halfcilindervormige uitsparing.</p>	
Smeerbakje	<p>Achteraan onder het pineinde vastgemaakte bakje met olie of vet om de pinsteen als lager te smeren.</p>	
Springbeugel	<p>Aan de pinbalk vastgemaakte stalen beugel over het pineind van de molenas (om het lichten van de as uit de pinsteen te verhinderen).</p>	
Askop	<p>De gietijzeren insteekaskop van de molenas, met twee roedegaten (of kokers) waarin respectievelijk de binnen-en buitenroede bevestigd zijn. De spiegel (of voorzijde) van de askop is in een groene kleuren geverfd.</p>	
Vangwiel	<p>Het grootste van de twee aswielen. Voorzien van 52 kammen ter aandrijving van een kamwiel van 12 kammen. Om dit wiel heen zit ook de reminrichting of vang.</p>	
Kamwiel	<p>Door het vangwiel aangedreven kamwiel (of bonkelaar) met 12 kammen op staakijzer van de achterste maaltafel.</p>	
Aswiel	<p>Het kleinste van de twee aswielen. Zonder vang. Vroeger voorzien van 44 kammen (ter aandrijving van een kamwiel van 12 kammen), doch thans ontbreken de kammen.</p>	
Twee staakijzers	<p>Twee verticale smeedijzeren assen die bovenaan door aanvankelijk allebei</p>	

	<p>door een kamwiel (of bonkelaar) aan het draaien werden gebracht en die elk van een maaltafel de bovenste molensteen, de looper, aandreef. Daartoe zijn beide staakijzer onderaan voorzien van een klauw, een klauw- of vorkvormig gedeelte dat in de rij van de looper grijpt. Bovenaan draaien de staakijzers in een spilgat dat in de respectieve ijzerbalk (cf. supra) is uitgespaard.</p> <p>Thans enkel het staakijzer van de achterste maaltafel operationeel.</p>	
Klapspanen	De houten latjes die langs het staakijzer bevestigd zijn en meedraaien met het staakijzer. Bij het draaien geven ze aan de schudbak een schuddende beweging.	
Ijzerkettingen		
Kamwiel	Door het vangwiel aangedreven kamwiel (of bonkelaar) met 12 kammen ??? via overbrenging in verbinding met riemschijf ter aandrijving van de haverpletter op de meelzolder.	
Overbrengingsas met dubbele riemschijf en drijfriemen	Overbrengingsas ter aandrijving van de haverpletter op de meelzolder en de graankuiser op de steenzolder.	
... aandrijving van builmolen op graanzolder ('hel')... ???...	???	

3.2. STEENKUIPEN EN MOLENSTENEN		
3.2.1. In torenkot		
Steenkuip		
Kuipdeksel		
Brug van de steenkuip		
Ringhout		
Graanbak		
Tremen van de graanbak		

Graanstok met spankoord		
Schudbak met keurtouwtje		
Zakkenbank		
Koppels molenstenen	<p>Twee koppels stenen waarmee het graan of ??? gemalen wordt.</p> <p>De looper is in het midden voorzien van een kroggat waarlangs het te malen graan uit de schudbak op de ligger valt. Onderaan zijn er tegen het kroggat van de looper uitsparingen voor de takken van de rij.</p> <p>De ligger is in het midden voorzien van een kleine cirkelvormige opening, waarin de steenbus geplaatst is waardoor de kleine spil gaat.</p>	
Steenbanden	Ijzeren banden die rond de molensteen zijn gelegd (om die stevig bijeen te houden).	Corrosie.
Strijker		
Breekijzer (per steenkuip)		
Steenbed (per koppel stenen)		
Mechanische aandrijving maalstoel ???		
3.2.2. Op steenzolder		
Twee steenkuipen	Twee demonteerbare ronde houten kuipen die rond de respectieve molenstenen zijn gebouwd en uit kuipstukken zijn samengesteld.	
Kuipdeksel (per steenkuip)	Houten kuipdeksel, bestaande uit twee halve cirkelsegmenten, die de kuip afdekt.	
Brug van de steenkuip (per steenkuip)	Houten draagbalkje over de steenkuip, waarop beide dekselhelften liggen.	
Ringhout (per steenkuip)	Houten rand rond de ligger, waarop de steenkuip staat. In het ringhout steekt een opening waardoor het meel in de meelgoot terecht komt (meelgat).	

Graanbak (per steenkuip)	De houten tremelvormige bak op de steenkuip, waarin het te malen graan gegoten wordt. In de graanbak steekt een schuif die de toevoer regelt.	
Tremen van de graanbak (per steenkuip)	De twee balkjes op de respectieve steenkist waarop de graanbak rust.	
Graanstok met spankoord (per steenkuip)	Houten stok met groeven die bovenop de tremen van de graanbak is bevestigd en dient om de graantoevoer te regelen. In één van de groeven loopt over de graanstok een spankoord waaraan de arm van de schudbak is opgehangen. Door de spankoord naar links of rechts in een andere groef te leggen wordt de schudbakarm meer of minder sterk door de klapspanen beroerd en wordt de graantoevoer geregeld.	
Schudbak met keurtouwtje (per steenkuip)	Het kleine, losse bakje onderaan de graanbak, dat tijdens het malen door de vooruitstekende arm aan de schudbak die tegen de klapspanen slaat, in schuddende beweging gehouden wordt. Een spankoord verbindt deze arm met de graanstok bovenop de tremen van de graanbak. Aan de zijkant van de schudbakarm bevindt zich een keurtouwtje dat de molenaar heen en weer kan trekken om ervoor te zorgen dat er meer of minder graan in het kroggat komt. Ook kan met dit touwtje de schudbak van de klapspanen weggetrokken worden om de graantoevoer te stoppen.	
Zakkenbank (per steenkuip)	Houten bank bij de graanbak, waarop de zakken graan worden klaargezet.	
Twee koppels molenstenen	Twee koppels maalstenen (een koppel grote en een koppel kleinere), telkens bestaande uit een looper en een ligger.	
Steenbanden	Ijzeren banden die rond de molensteen zijn gelegd (om die stevig bijeen te houden).	(niet zichtbaar).
Twee rijnen	Twee rijnen, één rij per maalstoel. Dit ijzer past met twee, meestal vier armen in de uitsparingen in het kroggat van de looper. Hierover grijpt de klauw van het staakijzer om de draaiende	(niet zichtbaar).

	beweging van het staakijzer op de steen over te brengen. In het midden van de rijn steekt een vierkant gat, waar de top van de kleine spil in past.	
Rijnspieën	De houten wiggen waarmee de rijnen in de respectieve lopers wordt vastgezet.	
Twee zadeldoekjes	Het doekje dat op de rijn ligt en waarop het staakijzer van de respectieve maalstoel staat.	
Twee kleine spillen	De verticale as waarop de looper van de respectieve maalstoel door middel van de rijn is opgehangen. Daartoe is de kleine spil bovenaan voorzien van een pin (nok), die onderin het rijngat past. Onder de pin bestaat de kleine spil uit een cilindrische kop die in de steenbus van de onderste molensteen (de ligger) draait. Onderaan rust de kleine spil met zijn taats in een komvormige lager (taatspot).	
Twee steenbussen	De koker in de opening van de ligger van de respectieve maalstoel, waarin de hals van de kleine spil draait.	
Twee taatspotten	De ijzeren pot op de respectieve pasbalk, die als lager dient voor de kleine spil.	
Strijker (per steenkuip)	Schuin houten plankje in het kropgat van de looper om het graan onder de stenen te strijken.	
Breekijzer (per steenkuip)	Plat stuk ijzer in het kropgat dat dient om klissen stuk te slaan.	
Steenbed (per koppel stenen)	Het balkenstelsel waarop de ligger rust.	

3.3. LICHTWERK		
Twee ezels	Een ezel per maaltafel. De onderste zware balk van een uit twee balken bestaand lichtwerk. Aan een kant steunt deze balk op een scharnierpunt.	

Twee pasbalken	Een pasbalk per maaltafel. De horizontale balk waarop de kleine spil rust en die op en neer kan bewogen worden. Aan een kant steunt deze balk op een scharnierpunt.	
Twee lichtbomen	Een lichtboom per maaltafel. De houten hefboom met aan de ene kant het lichtijzer, dat met de ezel in verbinding staat, en met aan de andere kant het van een zwaar gewicht voorziene lichttouw (Het gewicht dient om de stand van de hefboom te fixeren. Door de positie van het gewicht te veranderen, wijzigt de stand van het licht: lichtboom scharniert, lichtijzer brengt de ezel en bijgevolg de daarop liggende pasbalk in beweging. Hierdoor wordt de kleine spil opgetild of neergelaten, zodat de looper op de gepaste afstand tot de ligger wordt ingesteld).	
Twee lichtsteunpunten	Een lichtsteunpunt per maaltafel. Lichtsteunpunt bestaande uit twee houten balkjes waartussen de lichtboom scharniert.	In goede staat.
Twee lichtijzers	Een lichtijzer per maaltafel. Lang verticaal ijzer dat onderaan vastzit aan de ezel en bovenaan aan de lichtboom.	In goede staat.
Twee lichttouwen met gewichten	Een lichttouw per maaltafel Touw dat met katrollen aan het uiteinde van de lichtboom is bevestigd en waaraan gewichten hangen.	In goede staat.
Twee bollenregulateurs	Een bollenreguleerder per maalstoel. Het toestel waardoor bij grotere draaisnelheid van de molen de looper automatisch bijgestoken wordt. Daartoe wordt de draaiende beweging van de kleine spil of van het staakijzer met een riem overgebracht naar de schijf waaraan twee bollen hangen. Door de middelpuntvliedende kracht gaan de bollen uit elkaar of naar elkaar toe en trekken ze een op een verticale as schuivend stuk naar boven of duwen ze het naar beneden. Het op- en neergaande ijzeren stuk is verbonden met een hefboom die in verbinding	In goede staat.

	staat met het lichtijzer.	
--	---------------------------	--

3.4. GALG		
Twee galgen	Per maalstoel een verticaal scharnierend balkenstel in de vorm van een galg, dat dient om de loper op te lichten en om te draaien. De galg bestaat uit een verticaal scharnierende balk (galgboom), waaraan een horizontale draagbalk (galgarm) is verbonden die door een schuine steunbalk ondersteund wordt. Aan het uiteinde van de galgarm zit een gat.	
Steenschroef	Doorheen het gat op het uiteinde van de horizontale balk zit een steenschroef (d.i. een verticale draadspindel die met een zware moer op en neer gedraaid kan worden).	
Steenbeugels	De twee ijzeren steenbeugels die onderaan de steenschroef bevestigd en waarmee de steen kan worden opgelicht. Beide beugels eindigen op een pin of tap die past in een daartoe speciaal voorzien tapgat aan weerszijden van de loper.	

3.5. MEELGOOT		
Meelgoot	Houten koker onder de twee koppels molenstenen waardoor het meel van de meelopening geleid wordt naar de centrale meelgoot op de onderliggende meelzolder. Binnenin de meelgoot steekt een meelschuif met tanden die het meel uiteen doet vallen. Op de goot prijkt traditioneel een kruisje met Christusfiguur.	
Meelbak	Houten bak onderaan de meelgoot (waaraan de te vullen zak gehangen wordt). Aan beide zijkanten is een ijzeren haakje voorzien waaraan de te vullen zak wordt opgehangen. Historische inscripties. Met twee houten haken aan binnenzijde voor berging molenaarsschep.	
Ijzeren haakje aan touw		

met schuifloop		
Scheiplankje	Houten plankje dat in de meelbak geplaatst wordt om het meel tegen te houden bij het wisselen van een zak.	

3.6. BUILMOLEN		
Builmolen	Grotendeels houten builmolenopgesteld in de graan- of onderste zolder (ook 'hel' genoemd).	

3.7. BRUGBALANS		
Brugbalans	In de zoldervloer van de meelzolder ingewerkte (deels houten deels metalen) brugbalans.	

3.8. HAVERPLETTER		
Haverpletter	Op de meelzolder opgestelde deels houten deels ijzeren haverpletter op houten onderstel..	

3.9. LESSENAAR		
Lessenaar	Houten lessenaar, onder de steektrap opgehangen aan zijwand op de meelzolder,	

3.10. GRAANKUISER		
Graankuiser	Op de steenzolder opgestelde hoofdzakelijk houten graankuiser.	

3.11. LUIWERK		
Luias	De houten as waarop de luireep gewonden wordt.	
Luiwiel		

Luirepen	Het touw om de luis waarmee de zakken worden opgetrokken en neergelaten. Onderaan het touw is een ijzeren of houten voorwerp voorzien waarmee een lus gemaakt wordt om die rond de krop van de zak te leggen. Met de binnenreep worden de zakken binnenin de molen opgetrokken. Met de buitenreep worden de zakken buiten de molen opgetrokken.	
Klauwwiel	Houten wiel dat binnenin de molen op de luis zit en voorzien is van houten vorkvormige haken, waartussen de klauwreep, een dik touw zonder einde, loopt.	
Klauwreep	Het dikke touw zonder einde dat om het klauwwiel loopt en waarmee de lui wordt bediend.	
Neep van de klauwreep	Scharnierend stukje hout dat als klem dient om de klauwreep mee vast te zetten tegen de molenwand.	
Neeptouw	Touwtje waarmee de neep kan losgetrokken worden.	
Wip	Houten hefboomstok waarmee de luis met luiwiel omhoog getrokken wordt om in de kammen van het aswiel te grijpen.	
Luitouw	Touw vastgemaakt aan het ene uiteinde van de wip, waarmee de luis in of uit de kammen van het aandrijwingswiel getrokken wordt.	
Luigaten met lui luiken	Het luigat in de vloer van de steenzolder en het luigat in de vloer van de meelzolder worden telkens met twee valluiken afgesloten.	
Buitenluiwerk	Onder houten lui kap stekende luis (om buitenwerks de zakken graan en meel te verhandelen).	

3.12. VANG		
Hoepelvang	De rondgaande band, bestaande uit een stalen plaat, die zich bij het instellen van de vang rond het vangwiel sluit.	In goede staat.

	<p>Aan de binnenzijde van de onderkant van de hoepelvang ligt een plank (de schoot van de vang) om de vang tegen slijtage te beschermen en om meer kracht aan de vang te geven.</p> <p>Aan de buitenkant van de vangplank is een klamp (rijklamp) bevestigd die moet beletten dat de vangplank bij het lossen van de vang te doorzakt, haar zuivere cirkelvorm verliest en zou slepen.--- ??? nazien ter plekke</p>	
Vangbroek	<p>De bevestiging van de vang door middel van kettingen aan de kap of daklijsten ??? om te beletten dat de vang van het vangwiel zou schuiven. --- ??? nazien ter plaatse</p>	
Sabelijzer	<p>Het verbindingsijzer tussen het uiteinde van de vangplank en de vangbalk. De verbinding met de vangplank bevindt zich vlak bij het scharnierpunt in de vangezel en is verstelbaar door middel van gaten onderaan in het sabelijzer, waardoor een vangbout kan gestoken worden. Op deze wijze kan de hoogte en ook de trekkracht van de vangbalk geregeld worden.</p>	
Vangbalk	<p>Zware balk die als hefboom wordt gebruikt om de vang te bedienen en daartoe bijna even lang is als de zijkant van de molen. Aan het ene uiteinde scharniert de balk in een vangezel, terwijl het andere uiteinde loshangt en op en neer kan bewegen. Dit uiteinde is verzwaard met gewichten om de trekkracht van de vang op te voeren. --- ??? nazien ter plekke.</p>	
Vangezel	<p>De balk waar de vangbalk aan een van de uiteinden op steunt en waarin hij op en neer kan scharnieren.</p>	
Vanghaak	<p>Ijzeren haak waaraan de vangbalk in ruststand hangt.</p>	
Vangstok / -trommel ???		
Vangtouw	<p>Het touw waarmee vanaf de verschillende zolders of vanaf de grond de vang kan bediend worden.</p>	
Keervang	<p>De terugdraaibeveiliging die moet beletten dat de wieken en de as in de</p>	

	omgekeerde richting draaien. Deze bestaat uit scharnierend stuk hout, bevestigd op de daklijst van de steenrechtzijde en voorzien van enkele kammen die in de kammen van het vangwiel passen. De kammen van die stut of pal zijn naar onderen toe schuin gemaakt, zodat de pal bij het rechts draaien opgelicht wordt. Bij het terugdraaien grijpt de pal in de kammen van het vangwiel, waardoor het stopt.	
--	--	--

4. HET GEVLUCHT

4.1. WIEKENKRUIS

Roeden

Roeden	De twee metalen roeden (een binnenroede en een buitenroede) die door de askop steken en voorzien zijn van scheigaten (waarin de hekscheien steken). N.B. Geen fokwieken meer, maar voorzien van gewone windplanken.	
Scheibussen	De vierkante, ijzeren kokers in de scheigaten (waardoor de hekscheien steken).	
Kikkers	Ijzeren bekjes links op de roeden (om het zeil aan vast te maken).	
Zeilhaken	Ijzeren haken achteraan de roeden (waarachter de opgerolde zeilen worden vastgelegd).	
Wiggen	Houten wiggen (of spieën), bestaande uit kopwiggen (aan de voorzijde) en roedewiggen (aan de zijkant), waarmee de roeden in de askop worden vastgezet.	
Woutermannetjes	Stukjes hout die tegen de roede- en kopwiggen zijn aangebracht om het loskomen ervan te voorkomen.	
Klemstuk	Plat stuk hout dat tegen de woutermannetjes is aangebracht.	
Roedebeugel	Ijzeren band omheen de roedebalk (om te beletten dat de roede- en	

	kopwiggen loskomen).	
Keerklossen	De klampen die op de roeden tegen de askop zijn vastgespijkerd (om te voorkomen dat de roeden door de asgaten zakken).	
Hek	Het geheel van aan elkaar met molennagels vastgemaakte langse latten (voor-, buiten- en binnenzomen) en dwarse latten (hekscheien) die aan de roede bevestigd zijn en samen het voorhek en het achterhek vormen. Aan het hekwerk is de vereiste zeeg (schuine stand) gegeven door de hekscheien zo te plaatsen dat hun opeenvolging een gebogen vlak vormt.	
Windplanken	De op de voorzoom (of voorste zoomlat) aan het voorhek bevestigde windplanken (om de windvang te vergroten).	
Klampen van de windplanken	Houten opzetstukken die op de doorlopende scheien van het voorhek zijn bevestigd, en waarop de windplanken en de voorzoom rusten.	
Wervels		
Schuifijzer		
Roedeketting		

4.2. ZEILEN		
Zeilen	De vier op het achterhek uitgespannen zeildoeken uit dicht geweven hennep en met rond uitgesneden bovineinde (bek).	
Lijken	De kettingen die aan weerszijden in de rand van elk zeil zijn ingenaaid en waarmee het zeil enerzijds aan de kikkers van de roede en anderzijds aan de toppen van de scheien wordt vastgemaakt.	
Hoektouwen	De touwen waarmee de twee uiteinden (toppen) van het zeil bovenaan de roede en aan de bovenste hekschei worden vastgemaakt.	
Kikkerlijnen	De touwen of kettingen ??? waarmee het zeil aan de kikkers op de roeden bevestigd wordt.	

Slaglijnen	De lange dunne touwen aan de buitenkant van de zeilen waarmee ze in gedeeltelijk opgerolde toestand worden vastgelegd. Deze onderschieden zich in de kortste slaglijnen (die aan de top van de wiek zitten), de halflijnen en de stormlijnen (d.z. de langste slaglijnen waarmee de zeilen in geheel opgerolde toestand worden vastgelegd).	
------------	---	--

5. MECHANISCH DRIJWERK

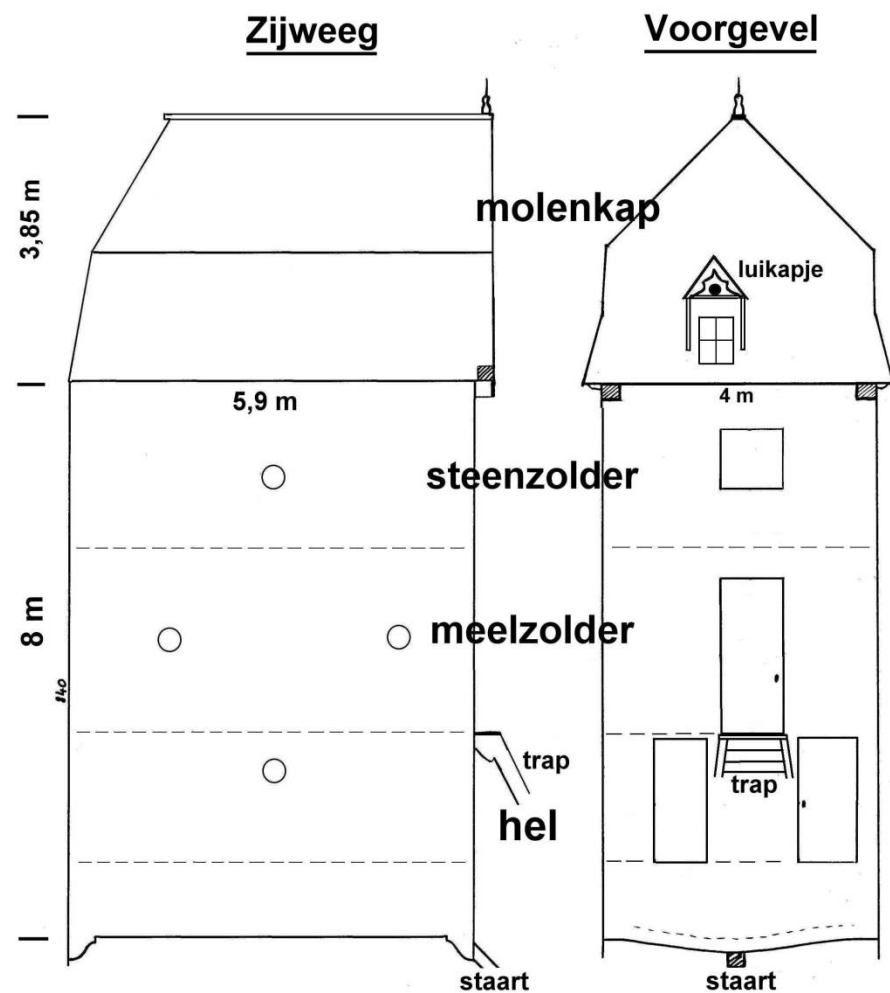
Elektrische motor	Elektrische motor in torenkot ter aandrijving van het (thans buiten bedrijf gestelde) koppel molenstenen in het torenkot. Opgesteld op één van de teerlingen.	
Transmissie		

6. CULTURGOEDEREN

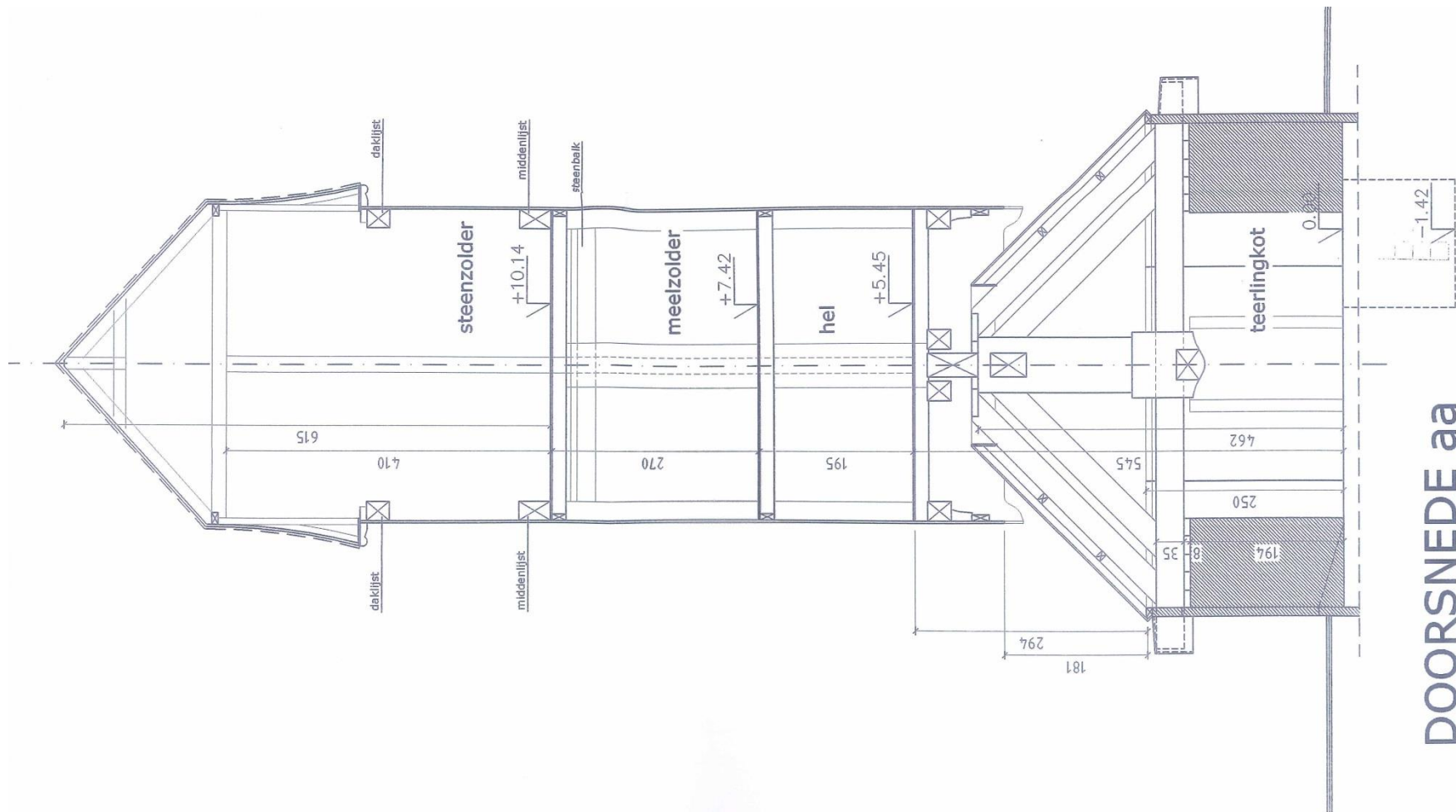
Zakkenwagentje	Deels houten deels ijzeren wagentje op twee wielen met een schepvormig draagvlak en twee lange lastarmen (om zakken over kleine afstanden te verplaatsen).	In goede staat, op corrosie metalen onderdelen na.
Molenaarsschep	Houten schep met handvat om meel te scheppen.	In goede staat.
Wiekstok	Lange houten stok met ijzeren haak (om de wieken voort te duwen of dichterbij te trekken).	Aanwezig ???

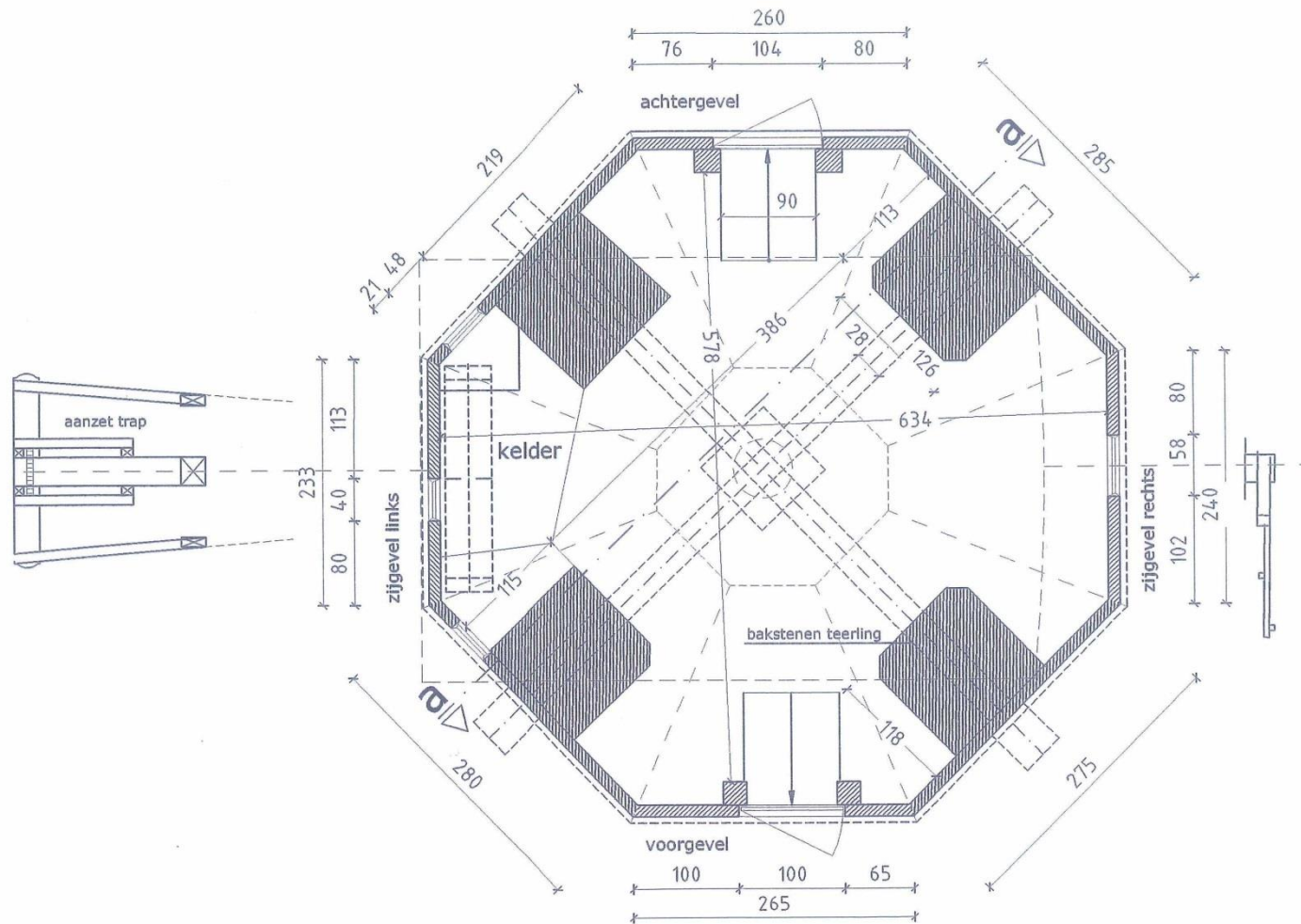
3.3. Planmatige weergave

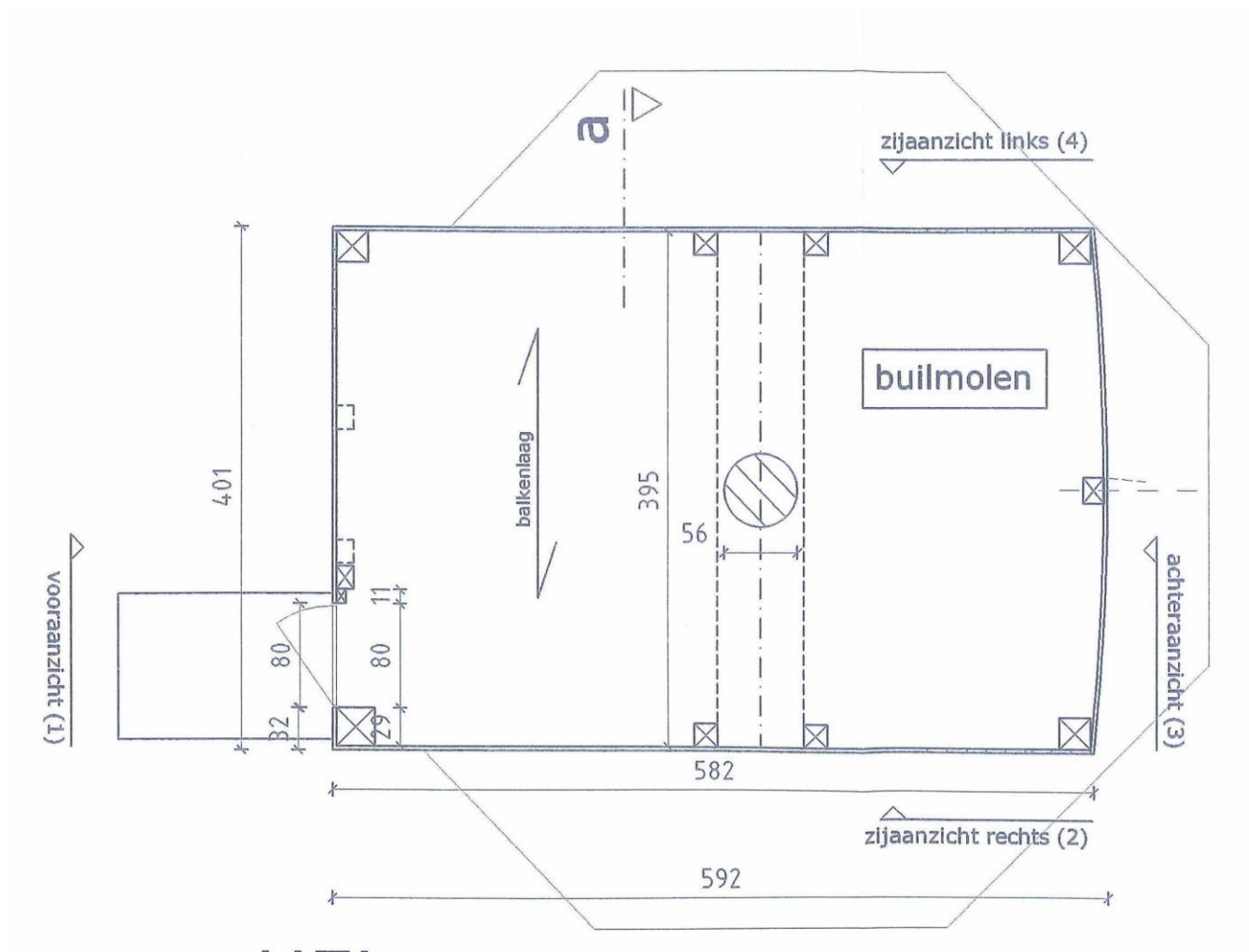
Zijaanzicht / Doorsnede Kruisstraatmolen

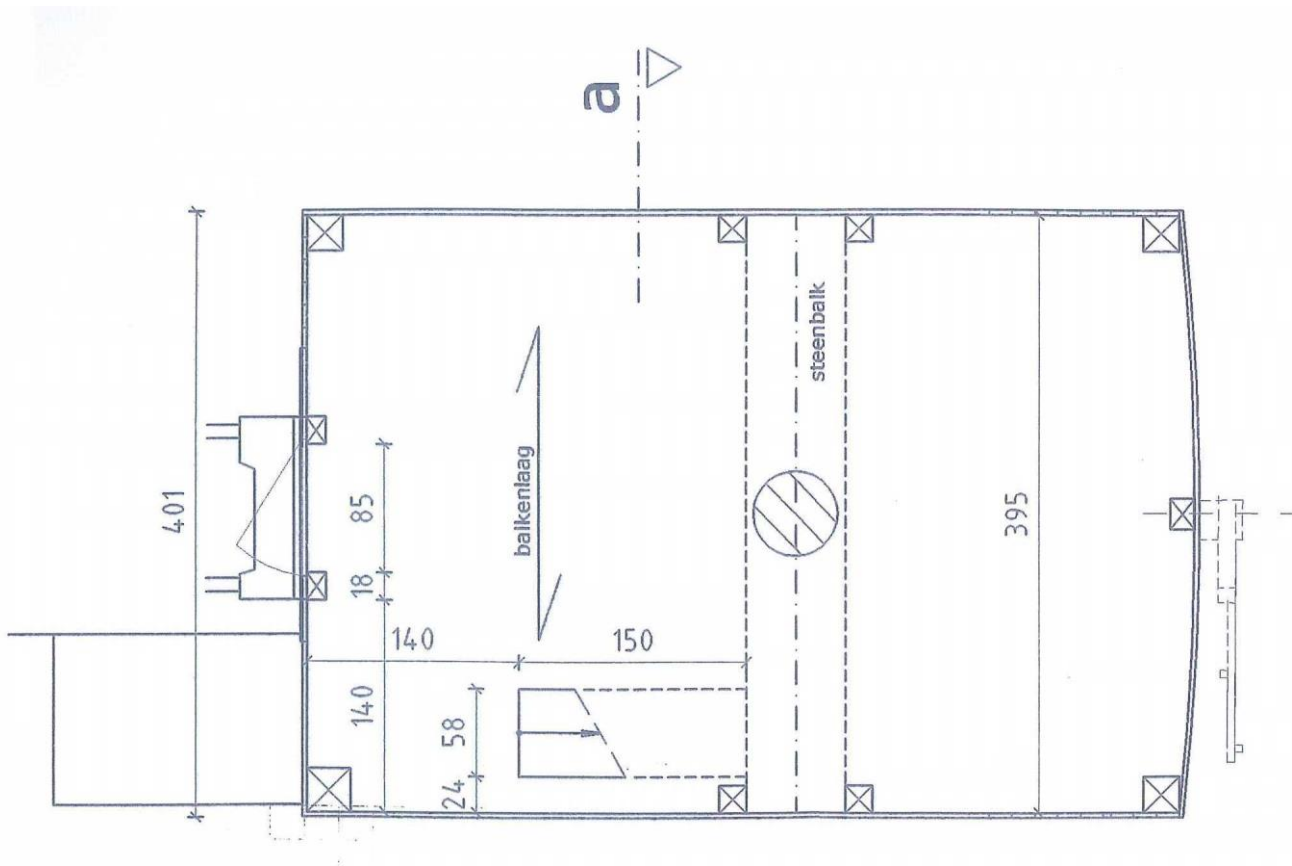
Kruisstraatmolen. Doorsnede (plan Carlos Rabaut, 2005).

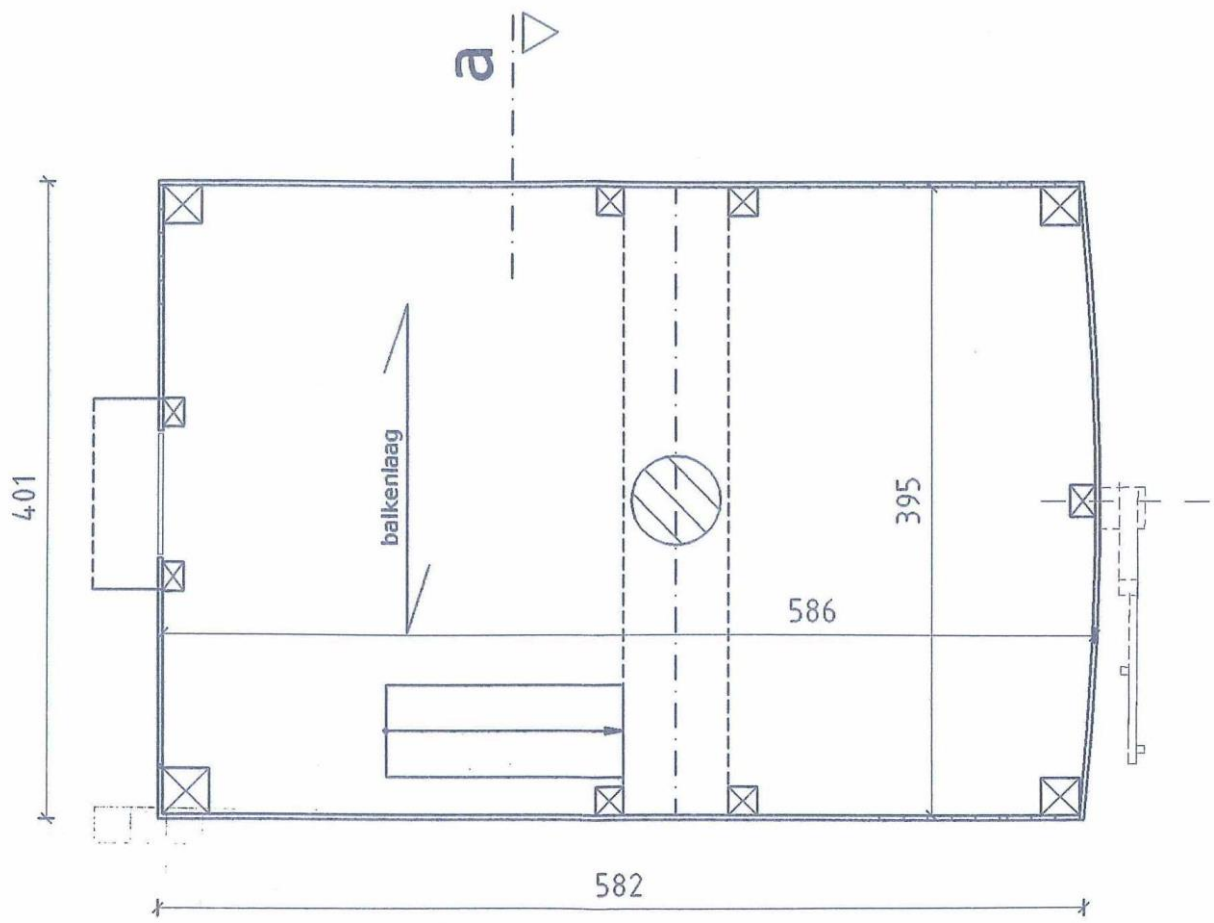
Kruisstraatmolen. Plattegrond teerlingenkot (plan Carlos Rabaut, 2005).

Kruisstraatmolen. Plattegrond eerste zolder (of zogenaamde 'hel') (plan Carlos Rabaut, 2005).

Kruisstraatmolen. Plattegrond tweede zolder (of meel- en graanzolder) (plan Carlos Rabaut, 2005).

Kruisstraatmolen. Plattegrond derde zolder (of steenzolder) (plan Carlos Rabaut, 2005).

3.4. Fotografische weergave

3.4.1. Exterieur

3.4.2. Interieur

3.4.2.1. Teerlingenkot

aanvullen

--	--	--	--

3.4.2.2. Eerste zolder of graanzolder

--	--	--	--

3.4.2.3. Tweede zolder of meelzolder

			
--	--	--	--

3.4.2.4. Derde zolder of steenzolder

--	--	--	--

4. Situering en beschrijving van de erfgoedwaarden en juridische toestand van de molen

4.1. Waardenstelling: De Kruisstraatmolen als molenerfgoed

De Kruisstraatmolen in Werken werd op basis van de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen bij Besluit van de Secretaris-Generaal dd. 14.04.1944 beschermd als monument, en dit omwille van zijn artistieke, oudheidkundige, historische en esthetische waarde.

De toen als **artistieke, oudheidkundig en historisch** omschreven erfgoedwaarden werden initieel niet nader omschreven maar liggen logischerwijs vooral in het gegeven dat de Kruisstraatmolen een standaardmolen met drie zolders en een gesloten voet is. Driezoldermolens werden vanaf de twee helft van de 18de eeuw vrij veel gebouwd, maar thans zijn er in Vlaanderen nog amper negen van bewaard. De Kruisstraatmolen als driezoldermolen mag dan ook als zeer uitzonderlijk molinologisch erfgoed bestempeld worden.

Voorts illustreert de ontwikkelingsgeschiedenis van de Kruisstraatmolen zeer mooi het historisch roerend karakter van staakmolens, daar ze in het verleden meermaals werden verplaatst.

Tevens geeft de Kruisstraatmolen ook mooi aan hoe er door de windmolenaars op de concurrentie van stoom- en motormaalders werd ingespeeld. De molenaars Vandenberghe waren immers voortrekkers in de betrachting het windmalen te optimaliseren. Zo was de Kruisstraatmolen in 1933 de eerste molen in Vlaanderen die voorzien werd van het Van Bussel-wiekenverbeteringssysteem en in 1947 van Fauël-fokwieken met zelfregelende kleppen. Omdat de concurrentie van de mechanische maalders voor de windmolenaars bij windstilte moordend was, werd in de gesloten voet van de molen een derde steenkoppel geplaatst die met een motor, opgesteld in een vlakbij gelegen gebouwtje, werd aangedreven. Later werd in het torenkot zelf een elektrische motor voorzien voor de aandrijving van het koppel maalstenen.

De locatie van de hoge Kruisstraatmolen in Werken vormt reeds sinds 1876 een molenbiotoop, die samen met de op ongeveer 400 meter afstand gelegen kerk lange tijd de twee belangrijkste bakens in het rurale dorpslandschap uitmaakten. Dit gegeven maakt(e) dan ook zeker bij de bescherming in 1944 de **esthetische waarde** uit.

Literatuur

Cornilly J. 2001-2005 – *Monumentaal West-Vlaanderen. Beschermd monumenten en landschappen in de provincie West-Vlaanderen. Deel III. Arrondissementen Brugge, Diksmuide, Oostende en Veurne*, Brugge, Provincie West-Vlaanderen: 140.

D(e) K(inderen) E. 1976 – "De Kruisstraatmolen te Werken", in: *De Belgische Molenaar*, 71: 133-135.

Demarée J., Denoo T., Desmytter A., Messeyne W. & Vanhove S. [s.d.] – *Couchezmolen, molenmuseum. Leidraad*, Kortemark, [s.l.]: 36-42

Demarée J., De Smytter A. & Vanhove S. [s.d.] - Kruisstraatmolen, Kortemark.

Devlieghe L. 1984 – *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen. 9. Molens in West-Vlaanderen*, Tielt: 260-261.

Devyt C. 1966 – *Westvlaamse windmolens. Inventaris van de toestand op 1 januari 1965*, Brugge: 115.

Vansteenkiste E. 1990 – De molens van Werken, in: *Jaarboek Heemkundige Kring 'Crekel Beke'*, Kortemark: 127-137.

Vansteenkiste E. 1990 – Fokwieken op Berghe's molen, in: *Jaarboek Heemkundige Kring 'Crekel Beke'*, Kortemark: 138-140.

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/91326> (geraadpleegd dd. 16.08.2016)

<http://www.molenechos.org/molen.php?AdvSearch=868> (tekst van L. Denewet en Herman Holemans) (geraadpleegd dd. 16.08.2016).

4.2. Juridische toestand

De Kruisstraatmolen in Werken (Vladslostraat z.nr., 8610 Kortemark-Werken) is **beschermd** als **monument** bij Besluit van de Secretaris-Generaal dd. 14.04.1944.

140444

MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

Administration des Beaux-Arts, des
Musées et de l'Éducation populaire.

SK/ML/B W-V

SECRÉTAIRE GÉNÉRAL DU MINISTÈRE
DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE,

Yu l'art. 5 de la loi du 10 mai 1940
relative aux délégations de pouvoirs
en temps de guerre;

Yu la loi du 7 août 1931 sur la con-
servation des monuments et des sites;

Yu les délibérations, en date des
27 et 28 janvier 1944 de la Députation
permanente du Conseil Provincial de
Flandre Occidentale;

Yu les avis de la Commission Roya-
le des Monuments et des Sites,

ARRÊTE :

Article unique.- Sont classés comme
monuments, conformément aux dispo-
sitions de la loi du 7 août 1931, en
raison de leur valeur artistique, ar-
chéologique, historique et esthétique,
les moulins à vent dans la Flan-
dre Occidentale, ci-après mentionnés:

1° le moulin à vent en bois, dénommé
"La Campagne" à Werf, propriété de
Madame Veuve Derveaux-Van Elslande,
Marie-Clémente-Amélie-Sophie, née à
Werf, le 28 novembre 1869, cadastré:
article I498, section E, n° 506 (01 a
00 ca);

2° le moulin à vent en bois, sis au
hameau "Hooge Seine", à Beveren (arron-
dissement Veurne), propriété de
Mme, Maurits-Georges-Cornelius,
né à Pollinkhove, le 21 juin 1911, et
cadastré: article 1005, section D, n°
119 (00 a 50 ca);

3° le moulin à vent en pierre, dénom-
mé "Broeckmolen", à Beveren (arron-
dissement Veurne), propriété de Dufflo,
Pirmin-Odile-Cornil, né à Beveren, le
19 septembre 1900, et cadastré: ar-
ticle 601, section B, n° 354 A (00 a
25 ca);

0124 161

MINISTERIE VAN OPENBAAR ONDERWIJS.

Bestuur van Schoone Kunsten,
Letteren en Volksopleiding.

SK/ML/B W-V/

DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET MINIS-
TERIE VAN OPENBAAR ONDERWIJS,

Gelet op art. 5 der wet van 10 Mei
1940 betreffende overdracht van be-
voegdheid in oorlogstijd;

Gelet op de wet van 7 Augustus 1931
op het behoud van Monumenten en Land-
schappen;

Gelet op de beslissingen dd. 7 en 28
Januari 1944 van de Bestendige Deputa-
tie van de Provinciale Raad van
West-Vlaanderen;

Gelet op de adviezen van de Kon. Com-
missie voor Monumenten en Landschappen

B E S L U I T :

Eenig artikel.- Worden gerangschikt als
"monument" overeenkomstig de bepalingen
der wet van 7 Augustus 1931, om reden
van hun artistieke, oudheidkundige,
historische en aesthetische waarde,
de hiervermelde windmolens in de
provincie West-Vlaanderen:

1° de houten windmolen, genaamd "La Camp-
agne" te Werf, eigendom van Mevrouw
Wwe DERVAUX-Van Elslande, Marie-Clémen-
ce-Amélie-Sophie-geboren te Werf, den
28 November 1869, en kadastraal bekend:
art. I498, Sectie E nr 506 (01 a 00 ca)

2° de houten windmolen gelegen op het
gehucht "Hooge Seine" te Beveren, Arron-
dissement Veurne, eigendom van VIENNE
Maurits-Georges-Cornelius-geboren te
Pollinkhove, den 21 Juni 1911, en ka-
dastraal bekend: artikel 1005, sectie
D, nr 119, (00 a 50 ca)

3° de steenen windmolen, genaamd "Broeck-
molen" te Beveren, Arrondissement Veurne,
eigendom van DUFFLO, Pirmin-Odile-Cornil
geboren te Beveren, den 19 September
1900, en kadastraal bekend: artikel 601
sectie B, nr 354 A (00 a 25 ca)

162

le moulin à vent en bois à Harel-
beke, propriété de Gheysens, Victor-
Adolphe, né à Harelbeke, le 26 août
1876, et cadastré: article 284, sec-
tion B, n° 298 c (06 a 50 ca);

4° le moulin à vent, dénommé "Muisel-
molen" à Hulste, propriété de Tuytens,
Abias-Isaac, né à Hulste, le 19 octo-
bre 1905, et cadastré: article 1307,
section B, n° 325 (00 a 70 ca);

5° le moulin à vent en bois, à Waregem,
propriété de Vandebroucke, Hector-
Camille, né à Waregem, le 3 mars
1878, et de son épouse, Eggermont,
Marie-Irma, née à Vichte, le 14 mars
1881, et cadastré: article 2277, sec-
tion B, n° 206 B (01 a 00 ca);

6° le moulin à vent en bois à Werken,
propriété de Vandenberghe, Julianus-
Josephus, né à Werken, le 15 septem-
bre 1872, et cadastré: article 1142,
section B, n° 1063 V 3 (04 a 00 ca);

7° le moulin à vent, sis au hameau
"Molshoek", à Wevelgem, propriété de
Vanbutsele, Albert-Richard-Camille,
né à Wevelgem, le 5 août 1883, et ca-
stré: article 2053, section B, n°
164 A (00 a 50 ca).

4° de houten windmolen te Harelbeke,
eigendom van GHEYSSENS, Victor-Adolphe
geboren te Harelbeke, den 26 Augustus
1876, en kadastraal bekend: artikel 284
sectie B, nr 298 C (06 a 50 ca)

5° de windmolen, genaamd "Muiselmolen"
te Hulste, eigendom van TUYTENS, Abias,
Isaac-geboren te Hulste, den 19 Octo-
ber 1905 en kadastraal bekend 1307
sectie B, nr 325 (00 a 70 ca)

6° de houten windmolen te Waregem, eigen-
dom van VANDENBROECKE, Hector-Camille
geboren te Waregem, den 3 Maert 1878,
en van zijn echtgenoot, EGGERMONT, Marie
Irma, geboren te Vichte, den 14 Maert
1881, en kadastraal bekend: artikel
2277, Sectie B, nr 206 B (01 a 00 ca)

7° de houten windmolen te Werken, eigen-
dom van VANDENBERGHE, Julianus-Josephus
geboren te Werken, den 15 September
1872 en kadastraal bekend: artikel 1142
sectie B, nr 1063 U 3 (04 a 00 ca)

8° de windmolen gelegen op het gehucht
"Molshoek", te Wevelgem, eigendom van
VANBUTSELE, Albert-Richard-Camille, ge-
boren te Wevelgem, den 5 Augustus 1883
en kadastraal bekend artikel 2053,
sectie B, nr 1064 A (00 a 50 ca)

BRUXELLES, le 14 APR 1944

BRUSSEL, den 14 APR 1944

M. N.

5. Onderbouwde visie op het toekomstig beheer

Om de toekomst ook een molinologisch verleden te geven is het noodzakelijk om het huidig wind-, water- en rosmolenpatrimonium in stand te houden. Molens zijn immers niet alleen één van de dragers van ons collectief geheugen, maar ze blijven bovendien een inspirerend schoolvoorbeeld van duurzame ontwikkeling. Hun aantal is sinds het interbellum echter sterk uitgedund.

Sommige molens zijn nog maalvaardig ofwel in de mogelijkheid om, mits een aantal restauratiewerken, opnieuw maalvaardig te worden. De Kruisstraatmolen in Werken is sinds de restauratie van 2010-2011 één van die maalvaardige windmolens. Om het verval aan de molen tegen te gaan waren weliswaar belangrijke maatregelen nodig, doch de molen behield niettemin voor een groot deel zijn authenticiteit. Bovendien werden de restauratiewerken volledig uitgevoerd volgens het eeuwenoude vakmanschap van de Vlaamse ambachtelijke molenbouwer. Zowel in zijn grotendeels behouden authenticiteit als in de toepassing van én het malen met de traditionele molentechniek ligt voor de driezoldermolen dan ook zijn uitzonderlijke erfgoedwaarde.

Voor de ontwikkeling van een visie voor het beheer van de molen in de eerstvolgende twintig jaar zijn deze gegevens zoals verder wordt aangegeven, niet onbelangrijk.

5.1. Hoofddoelstellingen

Hoofddoelstelling 1 | De instandhouding van de Kruisstraatmolen

De economische hoogtijdagen waarin molens belangrijke werktuigen waren, liggen ver achter ons. Molens worden nu gewaardeerd om hun monumentale waarde. Hun behoud richt zich dan ook op de instandhouding van de materiële molencultuur, waar zich bovendien een rijk scala van immateriële erfgoedelementen aan ophangt.

De Kruisstraatmolen ontleent zijn monumentale, *in casu* industrieel-archeologische waarde vooral aan zijn typologie als houten standaardmolen met gesloten voet. Dat de Kruisstraatmolen daarenboven een driezoldermolen is, maakt deze windmolen zelfs uitzonderlijk. Momenteel zijn in Vlaanderen immers maar 9 driezoldermolens meer bewaard. Bovendien is de korenwindmolen, die tot 1975 in bedrijf bleef, ingevolge de restauraties van 1992 en 2010-2011 nog altijd windmaalvaardig.

Om deze redenen is **het behoud van de Kruisstraatmolen** dat reeds in 1944 met de bescherming als monument werd beoogd, dan ook **de hoofddoelstelling voor het toekomstige beheer**.

Hoofddoelstelling 2 | De maalvaardigheid van de Kruisstraatmolen

De meerwaarde die een draaiende, malende molen heeft, is onmiskenbaar en situeert zich op diverse vlakken. Een molen is van oorsprong een werktuig, het cultuurhistorische beeld van molens is dan ook maar compleet met 'wenkende wieken'. Bovendien hebben werkende molens een belangrijke aantrekkingskracht als toeristische trekpleister. Ook staan malende molens garant voor het behoud én de intergenerationele overdracht van de kennis van het traditionele molenambacht.

Binnen het West-Vlaamse segment van houten staakmolens met gesloten voet zorgt de Kruisstraatmolen in Werken – samen met onder andere de Hoogmolen in Aalbeke, de Koeleweimolen in Brugge, de Grijspeermolen in Gits, de Koutermolen in Harelbeke, de Herentmolen in Meulebeke en Wullepitmolen in Zarren (mits aan verscheidene van deze molens onderhouds- en/of restauratiewerken worden uitgevoerd) – voor die meerwaarde(n).

De optie die destijds in functie van de restauratie omstreeks 1992 werd genomen om de Kruisstraamolen niet alleen draaivaardig maar ook opnieuw windmaalvaardig te maken, is in dit verband niet onbelangrijk. Het malen met een molen, alsook het maalvaardig houden of maken van een molen kan immers zowel negatieve als neutrale als positieve gevolgen hebben voor het behoud van de materiële monumentale waarden. Een streven naar maalvaardigheid kan ingrepen impliceren die leiden tot het verlies van historisch waardevolle onderdelen. Even nefast kan het werken met de molen zijn door de slijtage die het aan dergelijke onderdelen aanbrengt. In beide gevallen maken die authentieke elementen immers precies de monumentwaarde mee uit. Anderzijds wordt doorgaans veel meer zorg besteed aan een molen die in bedrijf gehouden wordt. Het regulier onderhoud dat daarmee in de regel gepaard gaat, zorgt ervoor dat dure ingrijpende restauraties door verwaarlozing normaliter niet aan de orde zijn. Het is dan ook van cruciaal belang het al dan niet maalvaardig maken of de graad van bedrijvigheid af te toetsen aan de kwetsbaarheid van de monumentale molenuitrusting. Een differentiatie van de maalvaardigheid dringt zich met andere woorden op. Bij molens met zeldzame, historische onderdelen en dus een uitzonderlijk hoge monumentale waarde kan het aangewezen zijn om het aantal jaarlijkse omwentelingen te beperken en zo de historische onderdelen zo veel mogelijk te ontzien. In bijzondere gevallen kan het zelfs meer dan wenselijk zijn om alleen bij uitzondering of zelfs helemaal niet meer te draaien of te malen. In het geval van een molen zoals de Kruisstraatmolen, waarbij de restauraties van 1992 en 2010-2011 in het teken stonden van **het behoud van de windmaalvaardigheid**, is het belangrijk deze optie verder aan te houden als **een tweede hoofddoelstelling**. Wel dient daarbij gewaakt dat deze operationaliteit geen hypotheek legt op het verdere behoud van de authentieke molenelementen, zoals de authentieke standaard en eikenhouten constructie.

Quid mechanische maalvaardigheid in het torenkot, ook mooi voorbeeld van de evolutie binnen het molenbedrijf ???

5.2. Nevendoelstellingen

Nevendoelstelling 1 | De publieke ontsluiting van de Kruisstraatmolen als molenerfgoed

Met hun wenkende wieken én hun beeldbepalende inplanting in het landschap nodigen molens mensen uit om langs te komen. Zeker draaiende windmolens spreken tot de verbeelding. Opdat de instandhouding van het molenerfgoed zijn maatschappelijke relevantie zou blijven behouden is het dan ook van belang dat

molens nu en dan hun deuren openzetten voor het grote publiek. Ook in het geval van de Kruisstraatmolen is dit de bedoeling. De maalvaardigheid vergroot immers de belevingswaarde van deze slanke driezoldermolen.

In concreto houdt de **publieke toegankelijkheid** van de Kruisstraatmolen in dat dat deze molen met regelmaat zal draaien en malen en bij die gelegenheid ook publiek ontsloten zal worden. De Gemeente Kortemark heeft als eigenaar van twee windmolens (deze molen en de Couchezmolen) en binnenkort wellicht ook erfpachthouder van twee andere windmolens (de Koutermolen en de Wullepitmolen), immers het expliciete voornemen om de reeds bestaande pool van vrijwillige molenaars verder uit te breiden.

Belangrijk bij de invulling van deze nevendoelestelling is dat er telkenmale voldoende aandacht besteed wordt aan de veiligheid van zowel de bezoekers als van de vrijwillige molenaars en/of gidsen die de bezoekers over de molen en de werking ervan informeren.

Nevendoelstelling 2 | De overdracht van de empirische kennis van het molenaarsvak

Het behoud van het windmolinologisch erfgoed in Vlaanderen is sterk afhankelijk van de empirische kennisoverdracht tussen de generaties op het vlak van zowel molenbouw en -restauratie als het op windkracht maalvaardig draaien van de molens. Doordat voor de Kruisstraatmolen bij vorige restauratie het behoud van de windmaalvaardigheid vooropgesteld werd, kan deze omwille van zijn drie zolders uitzonderlijke windmolen een wezenlijke bijdrage leveren tot die kennisoverdracht door onder meer als **stageplaats** te fungeren **voor vrijwillige molenaars-in-opleiding**.

6. Opsomming en verantwoording van de beheersmaatregelen om de beoogde beheersdoelstellingen te bereiken

Om de beoogde beheersdoelstellingen te bereiken dringen er zich in eerste instantie – hoofdzakelijk periodieke – onderhouds- en beheerswerkzaamheden op. Belangrijk is deze werkzaamheden zo structureel en kwalitatief mogelijk uit te voeren zodat omvangrijke, vaak dure restauraties pas op langere termijn omwille van de onafwendbare vergankelijkheid van materialen noodzakelijk zijn.

Ook wanneer een restauratie zich uiteindelijk opdringt, blijft de instandhouding van monumentale waarden het belangrijkste uitgangspunt. Vanuit het oogpunt van kostenbesparing zonder meer op grote schaal monumentale onderdelen vervangen wanneer restauratie ervan ook tot de mogelijkheden behoort, is met andere woorden niet aangewezen. Belangrijk is dat de verwachte levensduur van het monument na restauratie telkens opnieuw in overleg met de voor onroerend erfgoed bevoegde overheidsinstantie wordt afgewogen tegen de kosten van materiaal en arbeid.

6.1. Onderhouds- en beheerswerkzaamheden

Onderhoud omvat reguliere, geregeld terugkerende werkzaamheden waarbij in principe geen materiaal wordt vervangen, maar alleen wordt hersteld. In een molen, zeker wanneer die maalvaardig is, zijn onderhouds- en beheerswerkzaamheden des te belangrijker.

Voor de oplijsting van de werkzaamheden die voor een optimaal behoud van de Kruisstraatmolen noodzakelijk zijn, zie bijlage 1.

Suggestie: aarzel bij vragen omtrent onderhouds- en beheerswerkzaamheden aan de molen nooit om de betrokken erfgoedconsulent van Onroerend Erfgoed dienaangaande te raadplegen.

6.2. Restauratiewerkzaamheden

Bij restauraties gaat het om meer ingrijpende werkzaamheden, die met de instandhouding van monumentale waarden als belangrijkste uitgangspunt steeds ‘sober en doelmatig zijn.

In een beheersplan voor de komende 20 jaar aangeven welke restauratiewerken er zich *in concreto* zullen aandienen is eigenlijk een onmogelijke zaak. De betrachting is om dergelijke werken die hoe dan ook de authenticiteit aantasten, via onderhoudswerken zoveel en zolang mogelijk uit te stellen. Ooit zal de tand des tijds zich echter wel onherroepelijk laten gelden. In overleg met het Agentschap Onroerend Erfgoed dient op dat ogenblik onderzocht te worden welke restauratiewerken zich effectief opdringen en in welke deze al dan niet in de authenticiteit mogen ingrijpen om de hoofddoelstelling van de instandhouding van de Kruisstraatmolen *in globo* verder waar te maken. De inventariserende beschrijving van de Kruisstraatmolen als waardevol molinologisch erfgoed laat alvast toe om die afwegingen als de nood eraan zich stelt, te maken.

Voor de oplijsting van de restauratieve werkzaamheden die zich in de komende 20 jaar aan de Kruisstraatmolen zouden kunnen voordoen, zie bijlage 2. Volledigheidshalve dient opgemerkt dat hoe uitgebreid deze lijst ook is, ze evenwel niet exhaustief is en dus ook niet als dusdanig kan beschouwd worden

Suggestie: aarzel bij vragen omtrent restauratiewerkzaamheden aan de molen nooit om de betrokken erfgoedconsulent van Onroerend Erfgoed dienaangaande te raadplegen.

6.3. Windvang

De windvang dient in de toekomst zeker gevrijwaard te worden. Een optimale windvang impliceert dat binnen een afstand van 100 m van de molen de bebouwing of beplanting liefst niet hoger mag zijn dan de onderkant van de wieken (zie bijlage 6). Wat de Kruisstraatmolen betreft staat deze echter door de bestaande bebouwing reeds onder druk. Nieuwe constructies in de omgeving moeten dan ook gezien worden als een hypotheek op de huidige windvang en bijgevolg op de windmaalvaardigheid van de molinologisch zeer belangrijke Kruisstraatmolen.

Een vuistregel die daarbij wordt gehanteerd, is: binnen een afstand van 100 m geen obstakel (bebouwing, begroeiing) dat hoger is dan de onderkant van de wieken. Telkens op een bijkomende afstand van 100 m mag er één meter hoogte bij gerekend worden.

Bij de vrijwaring van de windvang met oog op de maalvaardigheid is een zeer belangrijke rol weggelegd voor het gemeentebestuur. Sinds de aanpassing aan de Vlaamse Codex Ruimtelijke Ordening van 1 september 2013 was de adviesvereiste van het agentschap Onroerend Erfgoed voor ontwikkelingen in de nabijheid van beschermde monumenten beperkt tot ontwikkelingen op de percelen “palend aan” beschermde monumenten. Vanaf 1 januari 2016 is dit laatste zelfs niet meer van toepassing zijn. Het is dan ook wenselijk dat de gemeente als vergunningverlenende instantie de ontwikkelingen in de nabijheid van beschermde molens goed zou afwegen met minstens bijzondere aandacht voor de zone binnen de 100 m-perimeter.

Suggestie: aarzel in verband met de windvangproblematiek nooit om de betrokken erfgoedconsulent van Onroerend Erfgoed dienaangaande te raadplegen.

7. Voorstel van opvolging en evaluatie

7.1. Onderhouds- en beheerswerkzaamheden

Onderhouds- en beheerswerkzaamheden zijn werkzaamheden die met een periodieke regelmaat dienen herhaald te worden. Voor alle werkzaamheden is de periodiciteit van uitvoering dan ook duidelijk opgegeven. Naar gelang de aard van de werkzaamheid vertaalt deze regelmaat zich in:

- bij ieder draai- en/of maalbeurt
- halfmaandelijks
- maandelijks
- driemaandelijks
- halfjaarlijks
- jaarlijks
- tweejaarlijks
- driejaarlijks
- vijfjaarlijks
- tienjaarlijks

Deze al dan niet kleine of grote regelmaat staat evenwel niet in de weg dat bij elke draai- en maalbeurt sowieso gelet wordt op het al dan niet optimaal functioneren van het molenmechanisme.

Om als moleneigenaar en als molenaarsteam zicht te houden op de uitvoering van deze onderhouds- en beheerswerkzaamheden wordt in het teerlingenkost van de molen een periodiek-onderhoudsboek gelegd waarin alle onderhouds- en beheerswerkzaamheden per periodieke regelmaat staan opgelijst en waarbij de uitvoerder kan aangeven wanneer hij of zij de respectieve werkzaamheden heeft uitgevoerd en indien nodig ook kanttekeningen kan maken. Voor de onderhouds- en beheerswerkzaamheden die jaarlijks nazicht vereisen en kleine herstelwerken impliceren en bijgevolg niet door een moleneigenaar / (vrijwillig) molenaar kunnen uitgevoerd worden, zal worden beroep gedaan op een molenbouwer. Ook hij zal in het onderhoudsboek aanstippen welk nazicht er werd gedaan en welke herstelwerken werden uitgevoerd.

Een kopie van dit periodiek-onderhoudsboek zal jaarlijks overgemaakt worden aan het agentschap Onroerend Erfgoed.

Indien nodig zal tezelfdertijd een standaarderfgoedpremie aangevraagd worden om in het kader van het onderhoud van de Kruisstraatmolen enkele kleine herstellingswerken te kunnen uitvoeren.

7.2. Restauratiewerkzaamheden

Hoezeer de gemeente Kortemark als moleneigenaar, samen zijn vrijwillige molenaars, zijn onderhoudsplicht ook zal nakomen, omwille van de uiteindelijk onafwendbare vergankelijkheid zal de tand des tijds zich uiteindelijk toch laten gelden en zullen er zich restauratiewerken opdringen die de authenticiteit van het monument onherroepelijk zullen aantasten. Belangrijk is echter dat de mate waarin dit gebeurt continu bewaakt wordt, alsook daarbij telkenmale een afweging wordt gemaakt van de verwachte levensduur van een restauratieve ingreep ten opzichte van de kostprijs van materialen en arbeid.

Het ogenblik waarop de onderhoudswerkzaamheden niet meer van die aard zijn dat ze de materiële vergankelijkheid kunnen ondervangen, kondigt zich bij goed beheer steeds vooraf aan, tenzij omstandigheden zoals brand, storm, ... de molen vooraf onmogelijk te voorziene schade toebrengen. In normale omstandigheden houdt dit dus in dat er tijdig werk kan gemaakt worden van een restauratiestudie die in overleg met het Agentschap Onroerend Erfgoed de restauratieproblematiek concreet in beeld brengt en er vervolgens passende oplossingen voor aanreikt.

Voor deze noodzakelijke restauratieve ingrepen zal de moleneigenaar bij het agentschap Onroerend Erfgoed tot slot een bijzondere beheerspremie aanvragen.

De opvolging en evaluatie van deze werkzaamheden gebeuren in dit geval dan ook via de vele overlegmomenten die in een eerste, voorbereidende fase tussen de eigenaar, de ontwerper en het agentschap Onroerend Erfgoed en in een tweede, uitvoerende fase tussen deze projectleden en de aannemer zullen plaatsvinden.